

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Решетняк Вікторія Вікторівна

**Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки
молодших школярів у дозвіллевій діяльності**

Магістерська робота

на здобуття кваліфікації: «Фахівець із соціальної роботи. Викладач
соціальної роботи. Практичний психолог у закладах освіти»

Галузь знань: 23 Соціальна робота

Спеціальність: 231 Соціальна робота

Освітня програма «Соціальна робота. Практична психологія»
Освітній ступінь «магістр»

Науковий керівник:

канд. пед. наук, доцент кафедри соціальної
педагогіки і соціальної роботи

Хлебик Світлана Ростиславівна

Рецензенти:

1. Новгородський Р. Г., канд. пед. наук, доц.,
доцент кафедри соціальної педагогіки і
соціальної роботи Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя.

2. Янченко Тамара Василівна, д-р пед. наук,
професор кафедри соціальної роботи та
освітніх і педагогічних наук Національного
університету «Чернігівський колегіум» імені
Т.Г.Шевченка.

АНОТАЦІЯ

У роботі розкрито сутність понять «девіантна поведінка», «девіації», «профілактика», «профілактика девіантної поведінки молодших школярів». Визначено завдання виховної функції профілактики відхилень у поведінці учнів початкових класів.

Про актуальність проблеми профілактики девіантної поведінки свідчить потреба шкіл в фахівцях, які здійснюють спеціальну роботу з дітьми щодо попередження асоціальної, протиправної поведінки, тобто в соціальних педагогів. Актуальність проблеми на рівні суспільства, з одного боку, і її недостатня розробленість в теорії і реалізація на практиці, з іншого, зумовили проблему дослідження, яка полягає в пошуку способу профілактики девіантної поведінки в учнів початкової школи.

Актуальність проблеми профілактики девіантної поведінки в початковій школі на рівні суспільства, її хороша теоретична розробленість, але недостатня представленість по відношенню до молодшого шкільного віку, а також слабка увага на практиці до профілактики девіантної поведінки в тому віці, коли найбільш сприйнятливі діти до змін, визначили тему нашого дослідження.

У магістерській роботі нами досліджено напрями профілактики відхилень у поведінці учнів початкових класів у позаурочний час. Визначено та розкрито зміст, форми, методи та прийоми позаурочної роботи з дітьми молодшого шкільного віку та їх батьками з метою профілактики девіацій у дітей.

З'ясовано умови, за допомогою яких виховне середовище в класі перешкоджатиме девіантній поведінці учнів і сприятиме розвитку особистості молодших школярів.

Ключові слова: девіантна поведінка, девіації, профілактика, профілактика відхилень у поведінці молодших школярів, дозвіллева діяльність.

SUMMARY

The essence of the concepts of "deviant behavior", "deviance", "prevention", "prevention of deviant behavior of younger students" is revealed in the work. The problem of educational function of prevention of deviations in behavior of elementary students is determined.

The urgency of the problem of preventing deviant behavior is evidenced by the need of schools for specialists who carry out special work with children to prevent asocial, unlawful behavior, that is, social educators. The urgency of the problem at the level of society, on the one hand, and its lack of sophistication in theory and implementation in practice, on the other, led to the problem of research, which is to find a way to prevent deviant behavior in elementary school students.

The relevance of the problem of prevention of deviant behavior in elementary school at the level of society, its good theoretical development, but the lack of representation in relation to younger school age, and the weak attention in practice to the prevention of deviant behavior at the age when the most susceptible, recognized children of our study.

In the master's work we investigated the directions of prevention of deviations in the behavior of elementary school students in the afternoons. The content, forms, methods and techniques of extra-curricular work with young children and their parents in order to prevent deviations in children have been identified and disclosed.

The conditions by which the educational environment in the classroom will prevent the deviant behavior of students and promote the development of the personality of younger students are clarified.

Keywords: deviant behavior, deviance, prevention, prevention of deviations in behavior of younger students, leisure activities.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	9
1.1	Девіантна поведінка в молодшому шкільному віці як об'єкт дослідження в соціальній педагогіці, підходи та методи корекції.....	9
1.2	Соціально-педагогічна діяльність з профілактики девіантної поведінки молодших школярів.....	23
	Висновки до розділу 1.....	36
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У ВИХОВНОМУ ПРОСТОРИ ГРОМАДИ	38
2.1	Організація та використання дозвіллевих об'єднань в профілактиці девіантної поведінки	38
2.2	Вплив соціуму на формування поведінки дітей молодшого шкільного віку.....	48
	Висновки до розділу 2.....	58
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ВИВЧЕННЯ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ ЗМІСТОВНОГО ДОЗВІЛЛЯ НА ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	59
	3.1. Методика проведення і результати емпіричного дослідження рівня вияву девіантної поведінки школярами молодшого шкільного віку.....	59
	3.2 Програма комплексної програми профілактики девіантної поведінки молодших школярів у шкільному середовищі	73
	Висновки до розділу 3.....	80
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86
ДОДАТКИ	91

ВСТУП

Сучасне життя демонструє як прояви чесноти, людяності, уваги, відповідальності, так і існування зла, насильства, брехні, обману, жорстокості. І останнє вважається ненормальним, що не відповідає правилам і вимогам життя в суспільстві, тим, що не зберігає мир, спокій, а навпаки, руйнує його і може привести до знищення. Тому проблема ненормованої соціальної поведінки завжди буде актуальною.

Порушення правил спільного співіснування може почати проявлятися дуже рано, ще в дитячому віці, і виражатися в лихослів'ї, брехні, брутальності. Якщо вчасно на це не звернути увагу і не вплинути, такі прояви можуть перерости в злочинство, хуліганство, насильство, шкідництво, в порушення не тільки моральних норм, а й правових. У зв'язку з цим проблема попередження відхилень у поведінці, яке в науці називається девіантною, безумовно, надзвичайно актуальна. І чим раніше почати виховувати дітей в дусі миру, допомоги, співчуття, чим більше їм приділяти уваги з боку сім'ї, школи та інших соціальних інститутів, тим менше буде зустрічатися зла і насильства в суспільстві.

Школа з початкового ступеня повинна орієнтувати учнів на дотримання правил соціальної поведінки, прищеплюючи правову культуру, пріоритет людських відносин, заснованих на доброті. Чималу роль в цьому процесі відіграє соціальний педагог, професійний обов'язок якого полягає в профілактиці і корекції виникаючих у школярів девіацій, в роботі з сім'єю, фахівцями (психологами, медичними працівниками, педагогами, інспекторами та ін.).

Питання сутності девіантної поведінки, її небезпеки і способів прояву, видів і форм широко висвітлюються в науковій літературі. Проблеми сутності девіантної поведінки присвячені дослідження Я.І. Гілінського [12], Є.В. Змановська [22], Л.В. Зубова [23], Ю.А. Клейберг [27], В.Т. Кондрашенко [28], В.Г. Степанова [57] та ін. Профілактиці девіантної поведінки присвятили роботи С.А. Беличева [1; 2; 53], Є.В. Воронова [6],

Г.О. Галич [10], А.І. Захаров [21], Г.Ф. Кумарину [33], І.В. Макаренко [37], Г.С. Малунова [39] та ін.

В останнє десятиліття проблема девіантної поведінки і її попередження не втратила своєї актуальності. М.В. Жукова [20] розглядає термінологічне поле проблеми з сучасних позицій. І.В. Леонова вивчає причини і особливості поведінки, що відхиляється [34]. Г.О. Галич, Є.А. Карпушкін, Л.М. Корчагіної, Н.Л. Морозової, Н.В. Тупаревої детально розглянуті питання профілактики девіантної поведінки дітей та підлітків, розкриті її завдання, принципи, програми, форми, способи експрес-діагностики [9; 10]. Питанням діагностики девіантної поведінки також присвячені роботи Е.В. Леус, А.Г. Соловйова, П.І. Сидорова [35]. Все ж слід відзначити, що більшість досліджень присвячені девіантній поведінці підлітків і дуже мало - профілактиці відхилень у поведінці в молодшому шкільному віці, що свідчить про актуальність наукових розробок в цьому напрямку.

На практиці проблема профілактики девіантної поведінки не менш актуальна. Про це свідчить потреба шкіл в фахівцях, які здійснюють спеціальну роботу з дітьми щодо попередження асоціальної, протиправної поведінки, тобто в соціальних педагогах. У школах проводиться виховна робота з учнями, тематика якої спрямована на виховання ціннісного ставлення до суспільства, навколишнього світу, на попередження протиправних дій, формування правової культури. Все це здійснюється з молодших класів, коли діти максимально сприйнятливі до слів, прагнуть бути хорошими, формуються їхні особистісні якості, форми поведінки. Але все ж акцент в роботі з профілактики девіантної поведінки зміщений в середню ланку школи, що актуалізує проблему діяльності соціального педагога з профілактики девіацій в молодших класах.

Актуальність проблеми на рівні суспільства, з одного боку, і її недостатня розробленість в теорії і реалізація на практиці, з іншого, зумовили проблему дослідження, яка полягає в пошуку способу профілактики

девіантної поведінки в учнів початкової школи. А саме: соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки молодших школярів у дозвіллевій діяльності.

Актуальність проблеми профілактики девіантної поведінки в початковій школі на рівні суспільства, її хороша теоретична розробленість, але недостатня представленість по відношенню до молодшого шкільного віку, а також слабка увага на практиці до профілактики девіантної поведінки в тому віці, коли найбільш сприйнятливі діти до змін, визначили тему нашого дослідження.

Мета - на основі вивчення теоретичних аспектів проблеми визначити шляхи оптимізації виховного впливу дозвіллевої діяльності на соціально-педагогічну профілактику девіантної поведінки молодших школярів.

Об'єкт – соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки дітей молодшого шкільного віку як процес.

Предмет – форми і методи соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки дітей молодшого шкільного віку у дозвіллевій діяльності

Завдання:

1. Вивчити сутність і особливості девіантної поведінки в молодшому шкільному віці.
2. Виявити особливості соціально-педагогічної діяльності з профілактики девіантної поведінки в молодшому шкільному віці.
3. Провести дослідження стану проблеми девіантної поведінки в молодшому шкільному віці.
4. Розробити програму по профілактиці девіантної поведінки в молодшому шкільному віці.

Методи: Теоретичні: аналіз психолого-педагогічної літератури, нормативно-правових джерел, досвіду діяльності соціального педагога з профілактики девіантної поведінки молодших школярів; порівняння

наукових поглядів різних авторів з проблеми девіантної поведінки і його попередження, узагальнення і формулювання висновків;

Емпіричні: розроблення програми профілактики девіантної поведінки молодших школярів; анкетування, використання психологічних методик.

Теоретичне значення полягає у дослідженні та вивченні проблеми соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки у молодших школярів.

Практичне значення полягає у використанні різних форм і методів соціальної роботи з молодшими школярами для профілактики девіантної поведінки.

Апробація дослідження: результати дослідження апробувались шляхом участі в конференціях:

Міжнародна науково-практична студентська конференція: «Студентський вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення» (26 квітня 2017 року), Ніжин;

Конференція молодих науковців (13-22 травня 2019 року).

Та публікації наукових статей:

Решетняк В. В. Профілактика девіантної поведінки молодших школярів у дозвіллевій діяльності/Студентський науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення: Зб. Матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (26 квітня 2018 року., м. Ніжин) /За заг. ред. О.В. Лісовця – Ніжин: вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2018. – 294с., с. 76-79;

Решетняк В.В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки молодших школярів. Вісник студентського наукового товариства [Електронне видання] : збірник наукових праць студентів / за заг. ред. О. В. Мельничука. – Вип. 18. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. – 316 с.

Структура дослідження: вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел, додатки.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1 Девіантна поведінка в молодшому шкільному віці як об'єкт дослідження в соціальній педагогіці, підходи та методи корекції

У процесі соціалізації людина може мати різні сценарії розвитку: він може розвиватися успішно, а може мати труднощі в процесі становлення. Іноді поведінка людини з яких-небудь причин відхиляється від норми прийнятої в суспільстві. Така поведінка цікавить науку і саме його сутність буде розкрита в даному параграфі.

Розглянемо понятійно-термінологічний апарат проблеми.

Поняття «поведінка» в психології розглядається як властиве живим істотам взаємодія з навколишнім середовищем, опосередкована їх зовнішньою (руховою) і внутрішньою (психічною) активністю [30]. Більшість вчених схильні в основі поведінки бачити діяльність соціально обумовлену, опосередковану мовою та іншими знаково смисловими системами, типовою формою прояву якої є праця, а атрибутом - спілкування [30]. Зі сказаного випливає, що поведінка є відображенням біологічних і соціальних факторів у розвитку особистості, які необхідно враховувати в формуванні підростаючого покоління і по можливості попереджати або коригувати.

Поведінка людини може бути соціально схвалювана чинесхвалена, що залежить від відповідності прийнятим в суспільстві нормам поведінки. Отже, поведінка завжди пов'язано з нормою, яка передбачає критерій, кордон оцінювання поведінки, вчинку [43]. У суспільстві в якості природного регулятора громадських і міжособистісних відносин виступає соціальна норма. Як зазначає Я.І. Гишинский, соціальна норма визначає «історично сформовану в конкретному суспільстві межу, міру, інтервал припустимого

(дозволеного чи обов'язкового) поведінки, діяльності людей, соціальних груп, соціальних організацій» [12].

Наявність норми передбачає існування відхилення від неї, у якого буває різна ступінь прояву - значна або незначна. І.В. Дубровіна пропонує соціальне поведінки ділити на нормальне і девіантна. При цьому відхилення від норми може мати негативний і позитивний характер. Позитивні служать засобом прогресивного розвитку системи, підвищення рівня її організованості, подолання застарілих, консервативних чи реакційних стандартів поведінки. Це - соціальна творчість: наукове, технічне, художнє, суспільно-політичне. Негативні - дисфункціональні, дезорганізують систему, підриваючи часом її основи. Це соціальна патологія: злочинність, алкоголізм, наркоманія, проституція, суїцид [19].

На думку М.А.Галагузової, норма і відхилення дозволяють виділити певну точку відліку, щодо якої можна уточнювати причини, що викликають ті чи інші відхилення, з'ясувати, яким чином вони впливають на процес соціалізації дитини [55].

Перейдемо до розгляду терміна «поведінка, що відхиляється». Він з'явився перший раз у Короткому психологічному словнику, виданому під редакцією А.В. Петровського і М.Г. Ярошевського в 1985 році, де розглядався як «система вчинків або окремі вчинки, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим чи моральним нормам [30]. У науковій літературі він має синоніми - девіація, девіантна поведінка.

Як вважає І.Кон, девіантна поведінка це система вчинків, що відхиляються від загальноприйнятої або мається на увазі норми, будь то норми психічного здоров'я або права, культури, моралі [Цит. по 58]. Я І. Гишинский під девіацією розуміє [12]: у вузькому сенсі - вчинки, дії людини, які відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам; в широкому сенсі

- соціальне явище, що виражається у відносно поширених, масових формах людської діяльності, які відповідають офіційно встановленим або ж фактично сформованим у даному суспільстві нормам.

У соціальній педагогіці девіантна поведінка розглядається наступним чином:

- стійка поведінка особистості, що відхиляється від найбільш важливих соціальних норм, що заподіює реальний збиток суспільству або самій особистості, а також супроводжується її соціальною дезадаптацією (Е.В. Змановська) [22];

- порушення процесу соціалізації дітей; поведінку, що суперечить прийнятим у суспільстві правовим чи моральним нормам (С.А. Беличева) [1];

- взаємодія дитини з соціумом, що порушує його розвиток і соціалізацію внаслідок відсутності адекватного врахування його індивідуальності і виявляється в поведінковій протидії встановленим моральним і правовим суспільним нормам (М.А. Галагузова) [41].

Проаналізувавши визначення девіантної поведінки, дані різними авторами, слід зазначити, що воно має ряд характеристик:

1) по суті - це дії (вчинки) людини, які відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам;

2) за якістю - має руйнівний характер для особистості (порушення процесу соціалізації, дезадаптація) і суспільства (порушення соціальних норм);

3) за висловом - проявляється в поведінковій протидії встановленим моральним і правовим суспільним нормам.

Як вважає Ю.А.Клейберг, девіантна поведінка, будучи специфічним способом зміни соціальних норм і очікувань, за допомогою демонстрації ціннісного ставлення до них може виступати засобом досягнення значимої мети, способом психологічної розрядки або задоволення блокованої потреби, способом перемикання діяльності, як самоціль в самореалізації і самоствердженні [27].

Отже, у соціальній педагогіці девіантну поведінку можна визначити як стійку поведінку особистості, що відхиляється від найбільш важливих соціальних норм, що заподіює реальний збиток суспільству або самій особистості, а також супроводжується її соціальною дезадаптацією

У науці існують різні класифікації девіантної поведінки.

У психології Ю.А. Клейберг виділяє три основні групи поведінкових девіацій: негативні (наприклад, вживання наркотиків), позитивні (наприклад, соціальна творчість), соціально-нейтральні (наприклад, жебрацтво) [27].

Автори Ц.П. Короленко і Т.А.Донських всі поведінкові девіації ділять на нестандартну поведінку і деструктивні. Нестандартна поведінка може мати нове мислення, нових ідей, а також дій, що виходять за рамки соціальних стереотипів поведінки. Подібна форма передбачає активність, хоча і виходить за рамки прийнятих норм в конкретних історичних умовах, але грає позитивну роль у прогресивному розвитку суспільства. До такої форми поведінки відносять діяльність новаторів, революціонерів, опозиціонерів, першовідкривачів в якій-небудь сфері знання [27].

Деструктивну поведінку автори класифікують в залежності від цілей: якщо цілі спрямовані на порушення соціальних норм (правових, морально-етичних, культурних) - це поведінка зовнішньодеструктивна, а якщо на дезінтеграцію самої особистості, її регрес - це внутрішньодеструктивна поведінка.

Зовнішньодеструктивна поведінку ділиться на аддиктивну (передбачає використання якихось речовин або специфічної активності з метою відходу від реальності і отримання бажаних емоцій) і антисоціальна (полягає в діях, які порушують існуючі закони і права інших людей у формі протиправного, асоціального, аморально-аморальної поведінки).

У групі внутрішньодеструктивної поведінки Ц.П. Короленко виділяє:

- суїцидальну (характеризується підвищеним ризиком самогубства),

-конформістську (поведінка, позбавлена індивідуальності, орієнтована виключно на зовнішні авторитети),

- нарцисична (управляється почуттям власної грандіозності),

- фанатична (проявляється у формі сліпої прихильності до будь-якої ідеї, погляду);

- аутична (безпосередньо відгороджена від людей і навколишньої дійсності, заглибленість в світ власних фантазій) поведінка [27].

Всі перераховані вище форми деструктивного поведінки, на думку авторів, відповідають основним критеріям девіантності, в якості яких виділяють:

а) погіршення якості життя,

б) зниження критичності до своєї поведінки,

в) когнітивні спотворення (сприйняття і розуміння того, що відбувається),

г) зниження самооцінки,

д) емоційні порушення.

Все це призводить до дезадаптації особистості, аж до її повної ізоляції.

Негативна девіантна поведінка, на думку І.В. Дубровиной, буває трьох типів [50]:

- аморальна (людина здійснює вчинки, що суперечать нормам моралі);

- протиправна (вчинки суперечать нормам права, крім кримінального),

- злочинна, або кримінальна (людина переступає норми кримінального законодавства).

Класифікації відхилень у поведінці у дітей зустрічаються в роботах Є.В. Змановскої [22] і М.А. Галагузової [41; 55]. Так, М.А. Галагузова виділила три види девіантної поведінки і представила форми їх прояву:

1. Девіантна поведінка (порушення відповідних вікових норм і правил поведінки, характерних для мікросоціальних відносин: педагогічна занедбаність, бродяжництво, алкоголізм, наркотична залежність, проституція, суїцид).

2. Делінквентна поведінка (повторювані асоціальні вчинки дітей, які складаються в певний стереотип дій, що порушують правові норми, але не тягнуть кримінальної відповідальності).

Виділяють типи делінквентної поведінки:

- а) агресивно-насильницька (образи, підпали, садистські дії);
- б) корислива поведінка (дрібні крадіжки, вимагання, викрадення, майнові посягання);
- в) поширення і продаж наркотиків.

3. Кримінальна поведінка (протиправний вчинок, який по досягненню віку кримінальної відповідальності служить підставою для порушення кримінальної діяльності і кваліфікується за певними статтями КК України) [55].

На підставі даної класифікації можна зробити висновок про те, що види негативної поведінки розрізняються не тільки ступенем тяжкості, а й мірою залучення до протиправних дій і переступом закону щодо цивільної або кримінальної відповідальності.

У зв'язку з цим А.Є. Личко також вважає, що делінквентна поведінка (ланцюг проступків, провин, дрібних правопорушень) слід відрізнити від криміналу, тобто караних відповідно до кримінального кодексу серйозних правопорушень. Даний автор до перших проявів делінквентності відносить прогули, ухилення від навчання та роботи, порушення громадських правил, дрібне хуліганство, дрібне злодійство [36].

Е.В. Змановська класифікує поведінкові відхилення за двома критеріями - вид норми, що порушується і негативні наслідки відхилень у поведінці - і виділяє три основні групи: антисоціальна (делінквентна) поведінка, асоціальна (аморальна) поведінка, аутодеструктивна (саморуйнівна) поведінка [22].

Антисоціальна (деліктвенна) поведінка – поведінка, що суперечить правовим нормам, що загрожує соціальному порядку і благополуччю оточуючих людей (включає будь-які дії або бездіяльності, заборонені

законодавством. У дорослих людей (старше 18 років) делінквентна поведінка проявляється переважно у формі правопорушень, що тягнуть за собою кримінальну або цивільну відповідальність і відповідне покарання.

У підлітків (від 13 років) переважають такі форми делінквентної поведінки: хуліганство, крадіжки, грабежі, вандалізм, фізичне насильство, торгівля наркотиками. У дитячому віці (від 5 до 12 років) найбільш поширені такі форми: насильство по відношенню до молодших дітей або однолітків, жорстоке поводження з тваринами, злочинство, дрібне хуліганство, руйнування майна, підпали).

Асоціальна поведінка - поведінка, яка уникає виконання морально-етичних норм, безпосередньо загрожує благополуччю міжособистісних відносин. Межі поведінки особливо мінливі, оскільки вона більше за інших поведінкових девіацій знаходиться під впливом культури і часу (межі поведінки особливо мінливі, оскільки воно більше за інших поведінкових девіацій знаходиться під впливом культури і часу експібіціонізм і ін.), Залученість в азартні ігри на гроші, бродяжництво, утриманство.

У підлітковому віці це втечі з дому, бродяжництво, шкільні прогули або відмова від навчання, брехня, агресивна поведінка, проміскуїтет (безладні статеві зв'язки), графіті (настінні малюнки і написи непристойного характеру), субкультуральні девіації (сленг, шрамування, татуювання). У дітей найчастіше зустрічаються втечі з дому, бродяжництво, шкільні прогули, агресивна поведінка, лихослів'я, брехня, злочинство, вимагання (жебрацтво)).

Аутодеструктивна поведінка - поведінка, що відхиляється від медичних і психологічних норм, що загрожує цілісності і розвитку самої особистості.

Специфікою даного типу поведінки є його опосередкованість груповими цінностями (виявляється в прояві суїцидальної поведінки, харчової залежності, хімічної залежності (зловживання психоактивними речовинами), фанатичну поведінку (наприклад, залученням в деструктивно-релігійний культ), аутичну поведінку, віктимна поведінка (поведінка

жертви), діяльність з вираженим ризиком для життя (екстремальні види спорту, істотне перевищення швидкості при їзді на автомобілі та ін.).

Підліток може бути залучений до групи, яка породжує такі види аутодеструкції: наркозалежна поведінка, самопорези, комп'ютерна залежність, харчові адикції, рідше - суїцидальна поведінка.

У дитячому віці мають місце куріння і токсикоманія, але в цілому для даного віку аутодеструкція не характерна).

Посилаючись на класифікацію Є.В. Змановської, можна відзначити, що поведінка, що відхиляється має два напрямки - на себе або на інших.

На думку Н.Ф. Дівіціної, в залежності, по-перше, від ступеня завданої шкоди інтересам особистості, соціальної групи, суспільства в цілому і, по-друге, від типу порушуваних норм девіантну поведінку можна класифікувати на такі види [18]:

1) деструктивна поведінка, що заподіює шкоду тільки самої особистості і не відповідає загальноприйнятим соціально-моральним нормам, - накопичення, конформізм, мазохізм і ін .;

2) асоціальна поведінка, що заподіює шкоду особистості і соціальних спільнот (сім'я, компанія друзів, сусіди та ін.) І що виявляється в алкоголізмі, наркоманії, самогубство та ін .;

3) протиправна поведінка, що представляє собою порушення як моральних, так і правових норм і виражається в грабежах, вбивствах та інших злочинах.

А.І. Долгова вважає, що в більшості випадків злочину неповнолітніх (тобто кримінальній поведінці, згідно попереднім класифікацій) передують різні поєднання порушень вимог вікових соціальних ролей, спільних моральних норм і правових приписів. Згідно з цим поданням вона виділяє наступні типи поведінки, що передують злочину:

- соціально-деформована поведінку - порушуються вимоги вікових соціальних ролей (погано вчаться, пізно повертаються додому і т.п.);

- соціально-моральна деформація - до першого типу поведінки додається аморальна поведінка (вживання спиртних напоїв, азартні ігри і т.п.);

- соціально-морально-правова деформація - до другого типу поведінки додається порушення норм права [31].

Як ми бачимо, в даній класифікації, як і в попередніх, показана трансформація особистості, яка стала на шлях відхилення від соціальних і моральних норм і дійшла до невизнання і порушення норм правових.

Дослідники роблять спроби представити стадії розвитку асоціальної поведінки. Так І.А. Невський пропонує наступне просування особистості шляхом заперечення і недотримання соціальних і правових норм [65]:

- 1) несхвальна поведінка (епізодичні пустощі, пустощі);
- 2) засуджувана поведінка (пов'язана з більш систематичним засудженням з боку вихователів);
- 3) девіантна поведінка (морально негативні прояви і проступки);
- 4) деліктивна (передпреступна) поведінка;
- 5) злочинна поведінка;
- 6) деструктивна поведінка.

Вивчення сутності і ступенів розвитку відхилень у поведінці, дозволило зробити ряд висновків: по-перше, девіантна поведінка в широкому сенсі розуміння - це відхилення від нормальної поведінки, прийнятої в суспільстві за зразок; по-друге, девіантна поведінка як конкретне поняття - це один із ступенів відхилень у поведінці, що характеризується порушенням відповідних вікових норм і правил поведінки, характерних для мікросоціальних відносин (вікових соціальних ролей - син, учень, однокласник і ін.), не пов'язана з порушенням закону (норма права).

Девіантна поведінка може формуватися під взаємодією багатьох чинників. Вона результат складної взаємодії процесів, що відбуваються в суспільстві і свідомості людини. Незаперечним є вплив біологічних факторів. У той же час і суспільство з його соціальними інститутами,

існуючої в ньому субкультурою і багатьом іншим надає на особистість великий вплив.

У нашому дослідженні об'єктом вивчення є молодші школярі. Це діти, які освоюють навчальну діяльність, поглиблюють знання соціальних норм, вчаться застосовувати засвоєні норми в соціальній практиці. Розберемося, що виступає причинами, що призводять до порушення соціальних норм.

Девіантна поведінка, як вважають дослідники, обумовлюється багатьма факторами, серед яких виділяють три основних: педагогічна занедбаність, соціальна занедбаність і відхилення в стані здоров'я.

На думку І.В. Дубровиної, основними причинами формування девіантної поведінки є педагогічна або соціально-культурна занедбаність. Педагогічна занедбаність пов'язана з відсутністю виховання у дитини, що обумовлено, перш за все, неналежним виконанням батьками своїх виховних функцій. Складність у вихованні - несприйнятливність до позитивного соціального досвіду. Це наслідок педагогічної занедбаності, яку визначають як тривалий несприятливий для розвитку стан особистості дитини, пов'язаний з недостатнім, суперечливим або негативним впливом мікросередовища, заломленим через зовнішні умови [50].

Для нашого дослідження важливо уявлення про форми девіантної поведінки. До основних форм девіантної поведінки в сучасних умовах як правило відносять суїцид, алкоголізм, проституцію, наркоманію, агресивність та ін. В психолого-педагогічній літературі виділено такі форми девіантної поведінки: порушення дисципліни, хуліганство, бродяжництво, алкоголізм, наркоманія, проституція, суїцид та ін. (див. вище в класифікаціях, що відхиляється).

Вкрай небезпечними проявами девіації слід вважати також такі відхилення від норми, як бездоглядність, безпритульність, правопорушення. Кожна форма девіації має свою специфіку.

Бездоглядність дітей є першим кроком до соціальної дезадаптації, руйнування нормального процесу соціалізації дитини [52].

Причини, що сприяють росту безпритульності і бездоглядності, класифіковані в такий спосіб:

- соціально-економічні (складне матеріальне становище, безробітні батьки, багатодітна сім'я, відсутність житла, малозабезпечена сім'я і ін.);

- соціально-педагогічні (неувага батьків і школи до проблем дитини, небажання школи займатися проблемними дітьми, часті конфліктні ситуації в сім'ї та школі та ін.);

- психолого-педагогічні (різний рівень доступу до освіти, негативна установка дитини на навчання, негативний досвід відносин у класному колективі та ін.) [52].

У вітчизняній науковій літературі матеріали, присвячені розгляду девіантної поведінки, дуже часто пов'язані з «важкими» дітьми, які представляють собою групу підвищеного соціального ризику через виникнення внутрішніх труднощів перехідного віку, невизначеності соціального становища в суспільстві, нестабільності суспільного розвитку, протиріч, обумовлених зміною механізмів соціального контролю - самоконтроль поведінки, характерний для дорослих, ще не склався, «дитячі» форми контролю вже не діють [44].

В одних випадках поведінка, що відхиляється є наслідком переважаючого одного з цих факторів, в інших - їх поєднання, комплексу. У тих випадках, коли ці відхилення подолати не можуть, з'являється «важка», «невиправна» дитина [20].

На початку ХХ століття проблема «важких» дітей була поставлена П.П. Блонським, В.П. Кащенко, А.С. Макаренком, І.А. Сікорським та ін. Сучасні дослідники її активно розвивають [2; 6; 7; 13; 16; 18; 20; 21; 23; 29; 44; 45; 54 та ін.].

Виділяються різні фактори, що призводять до скоєння дітьми правопорушень: соціальне середовище; несприятливі умови морального формування особистості неповнолітніх, які виступають основною причиною виникнення антигромадських поглядів; недоліки в моральному і трудовому

вихованні учнів; погана організація їх дозвілля; помилки та упущення в діяльності державних органів, навчальних колективів та громадських організацій в боротьбі з підлітковою бездоглядністю і правопорушеннями [13; 18; 23; 45; 54; 57 та ін.].

Поряд з негативним впливом зазначених обставин привертають до себе увагу недоліки і упущення виховання в сім'ї, особливо в неблагополучних сім'ях. Найбільш згубний вплив на них надає конфліктна атмосфера таких сімей, які ставленням і поведінкою прищеплюють їм грубість, жорстокість, неповагу до норм поведінки та інші негативні якості. Також спостерігається й інша тенденція. Велика частина правопорушників проживає в повних, зовні благополучних сім'ях, багатодітних сім'ї з одним, рідше двома підлітками-учнями. Батьки, однак, виявляють невміння, а часом і небажання виховувати своїх дітей.

Прояви девіації можна побачити в наступних характеристиках:

- наявність чітко виражених егоїстичних, суспільно негативних, в тому числі аномальних, не властивих віком потреб (вживання наркотиків, куріння, вживання спиртних напоїв, бродяжництво, схильність до статевих збочень);
- наявність примітивних, утилітарних, аномальних потреб;
- збочена спрямованість таких потреб, як потреба в самозахисті, в товаристві, в спілкуванні, що призводить до спотворених уявлень про дружбу, товаристві, борг, честі;
- деформація духовних, пізнавальних, естетичних потреб;
- втрата інтересу до навчання (причини цього явища крилися в недисциплінованості, частих пропуски занять, бродяжництво, хуліганстві).- розвиток інтересу по відношенню до звичаїв і традицій тієї мікросередовища, в якій спілкується підліток, до традицій групи, до якої зараховує себе підліток;
- крайній індивідуалізм, прагненням виконувати свої бажання всупереч вимогам оточуючих, суспільства;

- зосередження інтересів на видовищаї, відео, ігрових клубах і комп'ютерних іграх;
- гіпертрофія інтересу до видовищ, до їх розважальної сторони за рахунок ослаблення естетичних інтересів до читання книг, до музики, театру;
- низька культура дозвілля, інтерес до безцільного проведення часу, часті переходи від одного заняття до іншого при загальній бездіяльності і відсутності працьовитості [57].

Існує певна етапність у розвитку відхилень у поведінці, де на першому етапі головним в якості головного чинника формування асоціальної поведінки дослідники виділяють мікросоціальний (сімейний). У зв'язку з неблагополучною обстановкою у будинку діти намагаються проводити більшу частину часу на вулиці, не відвідувати заняття в школі, змушені ночувати в підвалах і на горищах, рятуючись від побоїв і приниження, які чекають їх вдома. Це стосується молодших школярів.

Вивчивши теоретичні основи девіантної поведінки, відзначимо те, що пов'язано з молодшими школярами.

1. З огляду на, що це маленькі діти (віком в середньому від 6,5 до 11 років), для них характерні «легкі» форми девіантної поведінки: антисоціальну поведінку - насильство по відношенню до молодших дітей або однолітками, жорстоке поводження з тваринами, псування майна, хуліганство, дрібне злодійство, підпали; асоціальна поведінка - брехня, лихослів'я, жебрацтво, агресивна поведінка, шкільні прогули, втечі з дому, бродяжництво, вимагання (І.В. Леонова) [34].

2. У молодшому шкільному віці слід розрізняти патологічні (пов'язані з порушеннями психіки) і непатологічні (необумовлені порушеннями психіки) відхилення; другі пов'язані з особливостями середовища і виражаються в реакції відмови від контактів, опозиції (грубого поводження, догляду з дому, суїцидального поведінки, відмови від їжі).

3. Найчастіше в молодшому шкільному віці причиною непатологічної девіації є соціально-педагогічна занедбаність дитини (І.

Леонова) [34], його недостатня рефлексивність, яка тягне за собою відсутність готовності до дотримання соціально схвалюваних норм, взаєминам, позитивним комунікацій (Л .В. Зубова) [23]; несформованість або деформація ціннісної складової особистості, неузгодженість між належним і бажаним (О.В. Панфілова) [46].

4. З народження і до вступу до школи вирішальне значення в формуванні особистості дитини грали батьки, будучи референтним особою. Сімейна мікросередовище, відносини між батьками, тип виховання вплинули на формування поведінки дитини, форми його девіантної поведінки. У початковій школі діти в якості референтного особи вибирають педагогів, тому дуже важливо скористатися можливістю корекції поведінки молодшого школяра.

5. У молодшому шкільному віці діти вже мають уявлення про те, що таке добре і погано (О.В. Панфілова), але їх вчинки не можна називати аморальними, оскільки не сформована вольова сфера, в цілому, особистість тільки складається. У зв'язку з цим девіантну поведінку можна попередити, формуючи соціальні цінності.

Підводячи підсумки сказаного відзначимо:

1. Поведінка є відображенням впливу біологічних і соціальних факторів на розвиток особистості, які необхідно враховувати в формуванні підростаючого покоління і по можливості попереджати, перенаправляти, коригувати їх вплив, особливо в молодшому шкільному віці, коли особистість тільки формується.

2. Девіантну поведінку можна охарактеризувати так: 1) по суті - це дії (вчинки) людини, які відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам; 2) за якістю - має руйнівний характер для особистості (порушення процесу соціалізації, дезадаптація) і суспільства (порушення соціальних норм); 3) за висловом - проявляється в поведінковому протидії встановленим моральним і правовим суспільним нормам; може виступати засобом досягнення значимої мети, способом

психологічної розрядки або задоволення блокованої потреби, способом перемикання діяльності, як самоціль в самореалізації і самоствердженні.

3. Види негативної поведінки розрізняються не тільки ступенем тяжкості, а й мірою залучення в протиправні дії, що порушують цивільний і кримінальний кодекси. Форми відхиляється поведінка відрізняються спрямованістю на себе або на інших; воно виражається в порушенні відповідних вікових норм і правил поведінки, характерних для мікросоціальних відносин (педагогічна занедбаність, бродяжництво, алкоголізм, наркотична залежність, проституція, суїцид), в повторюваних асоціальних вчинках, (образи, підпали, садистські дії, дрібні крадіжки, вимагання, викрадення, майнові посягання; поширення і продаж наркотиків; протиправні вчинки та ін.) .

4. Девіантна поведінка в молодшому шкільному віці є проявом неспецифічним, але особистісні особливості дитини або соціальні чинники можуть спровокувати її появу і висловитися в асоціальній, антисоціальній або деструктивній поведінці, навіть у правопорушеннях.

1.2 Соціально-педагогічна діяльність з профілактики девіантної поведінки молодших школярів

Вивчення особливостей девіантної поведінки молодших школярів показало, що найбільш ефективною технологією соціально-педагогічної роботи з ними є профілактика.

Розглянемо сутність поняття «профілактика». Профілактика від Грець. *prophylaktikos* - запобіжний. За змістом профілактика буває соціальної, педагогічної, психологічної, медичної спрямованості. Цей термін прийшов з медицини і означає «запобігання».

На думку дослідника-психолога І.В. Дубровиної, психопрофілактика - це спеціальний вид діяльності педагога психолога, спрямований на

збереження, зміцнення і розвиток психологічного здоров'я дітей на всіх етапах дошкільного та шкільного дитинства [19]. У психології вона розглядається як:

- 1) превентивна діяльність щодо запобігання небажаних проявів в психіці суб'єкта;
- 2) область психології, завданням якої є надання спеціалізованої допомоги практично здоровим людям з метою запобігання психосоматичних захворювань [19].

Проміжною формою є психолого-педагогічна профілактика. Вона найтіснішим чином пов'язана з роботою психолога і педагога, спрямована на створення умов забезпечення, зміцнення і збереження необхідних психічних функцій і станів суб'єкта.

Соціальна профілактика - це свідомо, цілеспрямована, соціально організована діяльність по запобіганню можливих соціальних, психолого-педагогічних, правових та інших проблем і досягнення бажаного результату [68]. На думку дослідників, соціальна профілактика спрямована на інформування населення про якусь проблему, причини її появи і наслідки [10, с. 86]. Тому важливо задіяти ЗМІ, соціальну рекламу. Дана технологія вимагає зусиль фахівців різних служб і повинна здійснюватися в команді (медики, педагоги, психологи, правоохоронні органи).

У соціальній педагогіці використовується соціально-педагогічна профілактика як технологія соціально-педагогічної діяльності. Вона в широкому сенсі розглядається як сукупність заходів або заходів різного змісту, спрямованих на вирішення завдань попередження, запобігання соціальних відхилень шляхом усунення причин, умов їх виникнення, нейтралізації причин, умов і факторів соціального середовища, що сприяють появі соціальної проблеми [59].

У вузькому сенсі, за словами авторів навчального посібника «Технології соціального захисту та обслуговування сімей і дітей», соціальна профілактика - це «науково обґрунтовані, своєчасно вживаються дії,

спрямовані на запобігання можливих фізичних або соціокультурних колізій у окремих індивідів або груп ризику ...» [59, с. 179].

За спрямованістю, згідно з документами ВОЗ, профілактика буває трьох видів: первинною, вторинною та третинною. Первинна профілактика ґрунтується на прогнозуванні та спрямована на все населення. Вторинна профілактика спрямована на зниження негативу з'явилася проблеми. Третинна профілактика має справу зі зниженням негативних наслідків «хронічного» соціального явища. У нашому дослідженні, присвяченому профілактиці девіантної поведінки молодших школярів, ми будемо розглядати профілактику соціально-психолого-педагогічну, перш за все, первинну.

На сучасному етапі розвитку соціальної профілактики девіантної поведінки дітей у неї виділяють кілька актуальних завдань (Галич Г.О., Карпушкин Е.А. та ін.) [10]:

1. Формування мотивації на ефективне соціально психологічний і фізичний розвиток (пов'язано з формуванням у дитини позитивного ставлення до навколишнього світу, бажання вести здоровий спосіб життя).

2. Формування мотивації на соціально-підтримуючу поведінку (прагнення надати допомогу нужденному, вислухати його, підтримати справою).

3. Розвиток протективного фактору здорового і соціально ефективною поведінки, особистісно-середовищних ресурсів і поведінкових стратегій (формування здатності ефективно використовувати поведінкові стратегії, створювати соціально-підтримує оточення, успішно використовувати копінг-ресурси та ін.).

4. Формування знань і навичок в області протидії різним видам девіантної поведінки у дітей шкільного та дошкільного віку, батьків і вчителів (інформування про дії і наслідки девіантної поведінки в поєднанні з розвитком стратегій і навичок адаптивних форм поведінки допомагає сформувати образ життя, що сприяє збереженню здоров'я) .

5. Формування мотивації на зміну дезадаптивних форм поведінки (організація короткострокових і тривалих профілактичних мотиваційних програми).

6. Зміна дезадаптивних форм поведінки на адаптивні (робота з дітьми, у яких девіантна поведінка вже сформована; спрямованість на усвідомлення своїх справжніх почуттів, подолання психологічних захистів, осмислення деструктивності своєї поведінки до бажання зміни дезадаптивних форм поведінки на більш адаптивні).

7. Формування і розвиток соціально-підтримуючих мереж однолітків і дорослих (спрямованість на створення штучних структур, які можуть надавати підтримку).

8. Заохочення прагнення дітей до зміни дезадаптивних форм поведінки і мінімізація шкоди від такої поведінки (психопрофілактична робота з тими, у кого поведінка, що відхиляється набуло стійкі форми; зусилля спрямовуються на формування бажання зменшити і припинити різні прояви цієї поведінки).

До функцій, які може виконувати профілактика в початковій школі, посилаючись на ідеї А.М. Столяренко, можна віднести наступні:

- експертна: оцінка запланованих і здійснюваних заходів профілактики з позиції їх ефективності в усуненні причин девіантної поведінки, а також оцінка характеру впливу соціально педагогічних;

- консультаційна: надання консультативної допомоги педагогам при підготовці заходів профілактичного характеру;

- організуюча: проведення комплексу педагогічно насичених профілактичних заходів, їх систематична організація;

- методична: підбір прийомів і методів, засобів, форм, які забезпечують своєчасне, повне і правильну реалізацію соціально-педагогічних устремлінь в профілактичній роботі;

- спонукаюча: формування у дітей, які потребують профілактичного впливу, спонукальних мотивів для подолання власних недоліків і прагнення до відмови від право порушуючої поведінки [58].

Спираючись на ідеї Г.С. Малунова, Н.А. Кушнар'ова, А.М. Столяренко, для профілактики девіантної поведінки можна використовувати в початковій школі наступне:

- удосконалення змісту профілактичних програм;
- створення системи цілеспрямованого комплексного впливу на формування позитивних моральних якостей;
- вдосконалення форм позанавчальної діяльності;
- правову пропаганду для формування правослухняної особистості, правової культури (не тільки виконання закону, а й знання і розуміння права, усвідомлене виконання його розпоряджень, знання і виконання своїх юридичних обов'язків) [58].

Умовами успішної профілактичної роботи Г.О. Галич, Е.А. Карпушкин, Л.Н. Корчагіна, Н.Л. Морозова, Н.В. Тупарева вважають її комплексність, послідовність, диференційованість, своєчасність [10].

Формами профілактичної роботи, на думку сучасних дослідників, є:

- організація соціального середовища, в якому існує негативна суспільна думка по відношенню до відхиляється (сім'я, клас, школа);
- інформування (впливу на когнітивні процеси дитини через статистичні дані; інформація страхітливого характеру; проводиться у формі лекцій, бесід, розповсюдження спеціальної літератури або відео- і телефільмів);
- активне соціальне навчання соціально-важливих навичок (групові тренінги - тренінг резистентності (стійкості) до негативного соціального впливу, тренінг афективно-ціннісного навчання, тренінг формування життєвих навичок);
- організація діяльності, альтернативної девіантної поведінки (альтернативними формами активності визнані: пізнання (подорожі),

випробування себе (походи в гори, спорт з ризиком), значуще спілкування, любов, творчість, діяльність (в тому числі професійна, релігійно-духовна, благодійна) ; залучення дитини в різні види активності - спорт, мистецтво, пізнання).

- організація здорового способу життя (формування екологічного мислення - здорове харчування, регулярні фізичні навантаження, дотримання режиму праці та відпочинку, спілкування з природою, виключення надмірностей);

- активізація особистісних ресурсів (формування стійкості до негативного зовнішнього впливу: активні заняття спортом, їх творче самовираження, участь в групах спілкування та особистісного зростання);

- мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки (профілактика рецидивів або їх негативних наслідків: індивідуальна, сімейна, групова робота; різні методи психопрофілактичної роботи: інформування, групові дискусії, тренінгові вправи, рольові ігри, моделювання ефективного соціального поведінки, психотерапевтичні методики) [10, с. 87].

Аналіз наукової літератури показав, що профілактика девіантної поведінки може реалізуватися за рахунок спеціально розроблених програм, які передбачають вирішення наступних основних завдань: розвиток соціальної та особистої компетенції (навчання навичкам ефективного спілкування, критичного мислення, вироблення адекватної самооцінки); становлення навичок самозахисту (стійкості до негативного впливу соціального середовища, в тому числі і групового тиску); попередження виникнення проблеми при взаємодії з оточуючими (розвиток навичок самоконтролю).

Зміст програм профілактики базується на уявленні про фактори ризику, які обумовлюють девіантну поведінку дітей. Їх прийнято ділити на: індивідуальні (низька самооцінка, недостатній самоконтроль, нездатність правильно висловлювати свої почуття); сімейні (відсутність контролю з боку дорослих, зловживання покараннями, споживання наркотичних речовин

батьками, асоціальна поведінка, низький економічний статус сім'ї і т.д.); мікросоціальної (нездатність нормально адаптуватися в школі, групі ровесників і т.д.).

Як вважають Г.О. Галич і інші вчені, такі програми повинні формувати у дітей навички протистояння тиску, що забезпечують формування особистісної стійкості щодо всієї суми факторів ризику девіантної поведінки; носити випереджаючий характер, за термінами передувати виникненню реальної можливості придбання першого досвіду девіантної поведінки неповнолітнього [10].

Аналіз літератури показав, що профілактичні програми проводяться в різних країнах світу і підрозділяються на когнітивні, афективні, афективно-інтересобиснісні, поведінкові, альтернативні, середовищні, громадські, орієнтовані на сім'ю та ін. Їх можна класифікувати в такий спосіб.

1. Програми когнітивного навчання (поширені в країнах Європи і Сполучених Штатах Америки): мета - вчити дітей брати на себе відповідальність за власну поведінку, усвідомлювати свої дії.

2. Програми афективного навчання і їх модифікації (поширені у Франції, Німеччині, Англії і Голландії). Мета - вчити дітей і підлітків регулювати емоції, усвідомлювати і контролювати їх, переводити з однієї емоційної модальності в іншу, не вдаючись до форм саморуйнівної поведінки.

3. Програми афективного і інтерперсонального навчання: мета - попередити зловживання алкоголем і наркотиками шляхом розвитку Я-концепції, усвідомлення своїх почуттів, відчуттів, відносин з іншими людьми, навчання навичкам прийняття рішень і комунікативної компетентності.

4. Програми поведінкового навчання або поведінкової модифікації (поширені в Сполучених Штатах Америки). Вчать дітей усвідомлено і навіть несвідомо відмовлятися від вживання наркотиків, не брати невідомих препаратів, не входити в контакт з незнайомими людьми.

5. Програми формування соціальних альтернатив (поширені в Бельгії, у Франції, в Росії). Являють собою створення соціальної дійсності, альтернативної наркотичної (всілякі форми зайнятості молоді: ризиковані види спорту, подорожі з елементами науково-дослідної діяльності та ін.).

6. Громадські програми мають на увазі вплив через засоби масової інформації - радіо, телебачення, газети, журнали, плакати, листівки, лекції, конференції, зустрічі, книги, фільми, відеоролики. Мета цих програм - збільшення обсягу інформації про наслідки вживання алкоголю, наркотиків. Вони покликані діяти на установки, що стосуються вживання психоактивних речовин, а також соціальні та середовищні фактори, що підтримують установки щодо зміни поведінки.

7. Програми, орієнтовані на школу, включаються в національну політику освіти і проводяться у формі шкільних уроків, присвячених навчанню здоровій поведінці, попередження ВІЛ-інфекцій, ранньої вагітності, куріння, вживання наркотиків і алкоголю.

8. Програми поліпшення взаємодії між вчителями та школярами включають тренінг вчителів з метою створення соціально підтримує клімату в школі, роботу з самооцінкою і Я- концепцією вчителя, тренінги особистісного контролю і соціальних навичок.

9. Програми, орієнтовані на сім'ю. Виділяють три типи таких програм: тренінг батьків; тренінг соціальних навичок у дітей; тренінг сімейних навичок. До програм такого роду відносять загальні витрати на виготовлення сімейних груп самодопомоги.

Найбільш зручним місцем для превентивної роботи є школа, де здійснюється систематичне цілеспрямоване навчання протягом декількох років. Типові, а іноді створювані спеціально для даної школи профілактичні програми у вигляді курсів обов'язкових регулярних занять включаються в загальний навчальний план. Ефективна профілактика повинна включати в себе комплекс різноспрямованих програм, які, поєднуючись в соціально педагогічному процесі, дозволять вирішувати найрізноманітніші проблеми в

умовах освітніх установ. Одним з найважливіших умов реалізації цих програм повинна бути тонка диференціація дітей в групі для організації профілактичної роботи, а також наявність в установі служби супроводу, що включає необхідну кількість фахівців.

Комплекс програм в сучасній школі повинен включати:

1. Програму формування здорового способу життя та життєвих навичок. Сприяє усвідомленню та засвоєнню дітьми основних людських цінностей, формуванню установки на ведення здорового способу життя, навчання дітей методам вирішення життєвих проблем, подолання стресу і зняття напруги без застосування психоактивних речовин, формування у дітей психосоціальних і психогігієнічних навичок прийняття рішень, ефективного спілкування, критичного мислення, опору негативному впливу однолітків, управління емоціями.

2. Програму саморозвитку особистості. Основна мета програми допомогти дітям краще пізнати себе, свої сильні сторони, розвинути почуття власної гідності, подолати невпевненість, страх, виявити шляхи найбільш успішного і повної реалізації себе в поведінці та діяльності, допомогти затвердити свої права і власну цінність.

3. Програму профілактики асоціальної поведінки з основами правових знань. Метою програми є підвищення відповідальності за власну поведінку, розвиток самосвідомості, саморегуляції і здатності до планування вчинків. Програма покликана сформулювати уявлення про сутність конфліктів і способи їх дозволу, знайомить з нормами щодо відповідальності за заподіяння моральної і фізичної шкоди, за групові правопорушення, торкається питань відповідальності за зберігання і поширення психоактивних речовин, знайомить з основними законами РФ.

4. Програму розвитку комунікативних навичок. Програма націлена на розвиток у дітей навичок спілкування, усвідомлення і вираження своїх почуттів, розуміння і прийняття почуттів оточуючих людей, активізації механізмів самопізнання і самовираження.

5. Програму корекції агресивності. Мета даних програм - вчити дітей і підлітків регулювати емоції, усвідомлювати і контролювати їх, переводити з однієї емоційної модальності в іншу, не вдаючись до форм саморуйнівної поведінки. Крім того, програми покликані мінімізувати вплив факторів, що провокують прояв агресивності дітей.

6. Програму формування позитивних життєвих цілей. Основна мета програми - формування здібностей до самопізнання, саморозвитку і самореалізації, розвиток мотивації до досягнення позитивних життєвих цінностей. Програма спрямована на розвиток здібностей самовизначення, прогнозування і подолання життєвих перешкод, актуалізації життєвих цінностей і розвиток мотивації до їх досягнення, підвищення самооцінки і впевненості в досягненні цілей .

7. Копінг-профілактику вживання психоактивних речовин. Дана програма дозволить знизити у підлітків потреба у вживанні психоактивних речовин і розвинути навички конструктивного поведінки, що сприяє їх адаптації, соціальної інтеграції, психічному і фізичному здоров'ю, допомогти освоїти активні копінг- стратегії шляхом навчання соціальним навичкам, підвищити ефективність соціально-підтримуючих відносин, вміння сприймати підтримку , розвивати емпатію.

8. Програму підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків. Основна мета програми - формування адекватної самооцінки в соціальній ролі батька, зміна стилю сімейного виховання для створення обстановки, що сприяє виправленню дитини, підвищення психолого-педагогічної культури батьків, корекція дитячо-батьківських відносин.

9. Програму вдосконалення психолого-педагогічної підготовки педагогів освітніх установ (поліпшення взаємодії між вчителями та школярами). Дані програми включають тренінг вчителів з метою створення соціально підтримує клімату в школі, роботу з самооцінкою і Я- концепцією вчителя, тренінги особистісного контролю і соціальних навичок [10].

Профілактика девіантної поведінки розглядається різними авторами. В даний час пріоритетним є системний підхід у профілактиці, тому слід зазначити модель профілактики відхилень у поведінці, створену Н.А. Сиротою, в рамках якої пропонується:

1) збалансоване використання відповідних віку копінг-стратегій з переважанням активних проблем, які дозволяють і спрямованих на пошук стратегій соціальної підтримки;

2) узгодженість когнітивного, поведінкового і емоційного компонентів копінг-поведінки і розвиненість його когнітивно-оцінних механізмів;

3) переважання мотивації досягнення успіху над мотивацією уникнення невдачі, готовність до активного протистояння впливам середовища і усвідомлена спрямованість копінг-поведінки на джерела стресу;

4) розвинені особистісні та середовищні копінг-ресурси, що забезпечують психологічний фон для подолання стресу і сприяють розвитку копінг-стратегій [57, с. 67].

У процесі аналізу наукової літератури ми відзначили наявність двох моделей профілактики і корекції відхилень у поведінці - Є.В. Воронової і Г.Г. Зайдулліної. Модель пропедевтики і корекції відхилень у поведінці підлітків Є.В. Воронової [6], пов'язана з ідеєю про те, що ефективність профілактики відхилень у поведінці дітей залежить від обсягу і якості створення комплексу зовнішніх і внутрішніх умов (педагогічних, психологічних, соціальних, медичних), що реалізуються через програму дій фахівців різного профілю, що є аналогом спеціально створеної теоретичної моделі.

З огляду на зміст моделей Сироти і відзначаючи недостатню представленість компонентів, що відносяться до діяльності педагога по активізації позитивного суб'єктного досвіду підлітка Є.В. Воронова [6] включає в авторську модель взаємопов'язані блоки, що відображають мету, етапи, способи діяльності, умови, форми організації корекційно освітнього

процесу та профілактичної роботи, розглянуті в контексті розуміння всіх учасників профілактичного та корекційно-педагогічного процесу як активних і здатних до саморозвитку суб'єктів . Акцент робиться на специфічності діяльності педагога, який здійснює особистісно-орієнтований підхід до «вважкої» дитини.

В даний час існує безліч способів профілактичної діяльності, але переважне значення відіграють системні дії, які виражаються в програмах профілактики девіантної поведінки. Ці програми спрямовані як на дітей і розвиток їх комунікативних навичок, подолання агресії, формування позитивних життєвих цілей, копінг-профілактику щодо зниження потреби у вживанні ПАР, на формування правової культури; на батьків і підвищення їх психолого-педагогічної компетентності; на педагогів і вдосконалення їх психолого-педагогічної підготовки.

На учнів початкової школи можуть бути спрямовані наступні програми: програми когнітивного навчання, програми афективного навчання і їх модифікації, програми інтерперсонального навчання, поведінкового навчання або поведінкової модифікації; програми формування соціальних альтернатив.

Ключовими формами роботи з молодшими школярами являються: організація соціального середовища, інформування, активне соціальне навчання соціально-важливих навичок, організація діяльності, альтернативної девіантної поведінки, організація здорового способу життя, активізація особистісних ресурсів, мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки.

Реалізація профілактики девіантної поведінки в молодшому шкільному віці повинна виразитися в наступних результатах: розвиток соціальної та особистої компетенції; становлення навичок самозахисту, правова грамотність.

Важливою умовою реалізації превентивного потенціалу соціально-виховного середовища є організація змістовної і цікавої за характером

спілкування культурно-дозвілєвої діяльності. Соціально-культурна діяльність, що здійснюється у позанавчальний час, постає як умова, що гармонізує два сутнісно різних і навіть опозиційних процеси: соціалізації та індивідуалізації особистості, які відображають діалектичну суперечність інтересів суспільства і людини. Вона оптимізує об'єктивний процес особистісного становлення, в основі якого лежить складний і суперечливий процес взаємодії двох тенденцій: соціально-культурної інтеграції та індивідуалізації.

Суть соціалізації, яка виступає універсальним механізмом соціально-культурної інтеграції, полягає в засвоєнні особистістю основного репертуару соціальних ролей, предметно-діяльнісного оволодіння загальними нормами культури даного суспільства. Соціалізація є «засобом вбудовування підростаючого покоління в загальний для всіх життєвий простір, засобом засвоєння дітьми знань про навколишній світ і способи його пізнання; правових норм, норм спілкування, цінностей, прийнятих у суспільстві, тобто всього того, що дозволяє людині жити і працювати продуктивно» [31, с. 59-60].

В процесі соціалізації знімається основне протиріччя особистісного становлення – воно знаходить розв'язок у діяльності індивіда з засвоєння культури, в гармонізації соціально-загального та індивідуально-особливого. Ефект індивідуалізації забезпечується системою засобів, що сприяють усвідомленню людиною своєї відмінності від інших; своїх слабких і сильних сторін, – для розуміння себе, для вибору власного життєвого шляху».

Висновки по першого розділу

1. Девіантну поведінку можна охарактеризувати так:

1) по суті - це дії (вчинки) людини, які відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам;

2) за якістю - має руйнівний характер для особистості (порушення процесу соціалізації, дезадаптація) і суспільства (порушення соціальних норм);

3) за проявом - проявляється в поведінковому характері протидії встановленим моральним і правовим суспільним нормам; може виступати засобом досягнення значимої мети, способом психологічної розрядки або задоволення блокованої потреби, способом перемикання діяльності, як самоціль в самореалізації і самоствердженні.

На формування девіантної поведінки впливають як внутрішні (біологічні), так і зовнішні (соціальні) чинники.

Види негативної поведінки розрізняються не тільки ступенем тяжкості, а й мірою залучення до протиправних дій.

Форми девіантної поведінки відрізняються спрямованістю на себе або на інших і виражається в порушенні відповідних вікових норм і правил поведінки, характерних для мікросоціальних відносин (педагогічна занедбаність, бродяжництво, алкоголізм, наркотична залежність, проституція, суїцид), в повторюваних асоціальних вчинках, (образи , підпали, садистські дії, дрібні крадіжки, вимагання, викрадення, майнові посягання; поширення і продаж наркотиків; протиправні вчинки і ін.).

Девіантна поведінка в молодшому шкільному віці неспецифічна, але особистісні особливості дитини або соціальні чинники можуть спровокувати її появу і висловитися в асоціальному, антисоціальному або деструктивному характері поведінки, навіть у правопорушеннях.

Соціальна профілактика девіантної поведінки - добре розроблена проблема, вирішення якої здійснюється на різних рівнях: індивідуальному і інституціональному (сім'я, освітні установи, держава) і в різних видах -

первинна, вторинна і третинна, що відрізняються об'єктами впливу (від несхильних відхиляється до правопорушників).

В даний час існує безліч способів профілактичної діяльності, але переважне значення відіграють системні дії, які виражаються в програмах профілактики девіантної поведінки. Ці програми спрямовані на дітей і розвиток їх навичок, що дозволяють розвиватися, протистояти особистісним і соціальним факторам, що впливає на формування девіантної поведінки.

На учнів початкової школи можуть бути спрямовані наступні програми: програми когнітивного, афективного навчання і їх модифікації, програми інтерперсонального, поведінкового навчання або поведінкової модифікації; програми формування соціальних альтернатив.

Ключовими формами роботи з молодшими школярами є: організація соціального середовища, інформування, активне соціальне навчання соціально-важливих навичок, організація діяльності, альтернативної девіантної поведінки, організація здорового способу життя, активізація особистісних ресурсів, мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки.

Результатом профілактики девіантної поведінки в молодшому шкільному повинні стати розвиток соціальної та особистісної компетенції; становлення навичок самозахисту, правова грамотність.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У ВИХОВНОМУ ПРОСТОРИ ГРОМАДИ

2.1. Організація та використання дозвіллевих об'єднань в профілактиці девіантної поведінки

З кожним роком зростає число дітей, які не встигають у навчанні, вживають наркотики і алкоголь, здійснюють різні злочини. Дані факти змушують суспільство задуматися, адже від того, чим дитина займається у вільний час, як організований його дозвілля, безпосередньо залежить його подальший розвиток, формування світоглядних установок, ціннісних орієнтацій, становлення особистісних якостей і в цілому його положення в суспільстві.

Саме в молодшому віці відбуваються суттєві зміни, які зачіпають різні аспекти - фізіологію, психіку і т. Д. Відбувається гормональна перебудова організму, перехід з «дитинства» до якоїсь самостійності, зміна звичного шкільного навчання на інші види соціальної діяльності - всі ці фактори роблять підлітка особливо податливим і вразливим до різних негативних явищ суспільства.

Зазвичай під девіантною поведінкою розуміється негативний (негативне) відхилення, яке суперечить прийнятим в суспільстві моральним і правовим нормам. В його основі лежать морально негативні вчинки і явища, які стали звичними і систематичними.

Девіантна поведінка досить поширене явище, яке супроводжує весь процес зрілості і соціалізації. Поява нової провідної діяльності обумовлено зміною соціальної ситуації розвитку. У дітей з'являються потреби знайти і захистити своє місце в навколишньому середовищі, вийти за рамки школи, інтегруватися у доросле життя.

Одним з видів профілактики девіантної поведінки та правопорушень неповнолітніх є організація дозвілєвої діяльності дітей «групи ризику».

Дозвільна діяльність виступає важливим засобом соціалізації і розвитку його світогляду. Вона будується під час взаємодії двох процесів: індивідуалізації та соціалізації. Один з процесів сприяє утворенню індивідуального способу взаємодії, інший же допомагає формуванню соціальної сутності. Варто також відзначити, що процес соціальної діяльності сприяє формуванню особистості .

У сучасних умовах виникає необхідність пошуку нових організаційних форм залучення дітей, особливо з девіантною поведінкою, в дозвільній діяльності з метою формування здорового способу життя, відволікання їх від шкідливих звичок, і запобігання вчиненню правопорушень.

Слід зауважити, що організаційні форми роботи з дітьми з девіантною поведінкою повинні бути спрямовані на розвиток їх пізнавальних здібностей, в рамках психічного і фізіологічного розвитку, в процесі входження його в світ дорослих людей. Тільки диференційовані форми впливу будуть сприяти сприятливому розвитку дитини .

Включення і залучення школярів в гуртки, секції через заходи художньої, просвітницької (соціально-педагогічної), патріотичної, спортивної, профілактичної спрямованості дають позитивний результат.

Однією з форм впливу, що має емоційні засоби, за допомогою яких повідомляються ті чи інші події, є художня. До художній формі можна віднести: літературні вечори, масові уявлення, будь-які видовищні заходи, які мають змагальний характер, або глибокий ліризм, а також музику, вокал, театр, хоровий спів, хореографію та ін.

Також слід зазначити, що до наступних форм можна віднести просвітницькі (соціально-педагогічні) форми, в які входять бесіди, лекції, диспути, екскурсії. В ході дискусії або диспуту дитина не тільки дізнається щось нове, а й формує власну точку зору.

В дозвільної діяльності школярів також можна зустріти пізнавально-розважальну форму впливу, що має значущу роль в розвитку. Саме в гра втрачає свою «таємничість» і «казковість», а також одночасно на передову позицію виходить пізнавальний характер даної діяльності.

Значний інтерес у школярів, в тому числі і з девіантною поведінкою, викликає і така форма організації дозвілля, як дискотека-клуб, що має два види: танцювально-розважальний, освітньо-освітній. Один вид сприяє розвитку музичного смаку, інший не має чіткої мети, але супроводжується будь-якої тематики.

Дані форми діяльності мають основну мету, яка полягає в побудові взаємини дитини з соціальним середовищем, а також суспільством.

Спортивно-оздоровча діяльність також є дуже важливим видом зайнятості вільного часу неповнолітніх. В рамках профілактичної позаурочної роботи на базі загальноосвітніх установ проводяться акції, тематичні декадникі, круглі столи, конкурси з пропаганди здорового та безпечного способу життя, функціонують різні спортивні секції. Формування здорового способу життя, який включає оптимально побудований режим дня (навчання, відпочинку), загартовування, правильне харчування, заняття фізичними вправами, повинен бути складовим елементом діяльності кожного з соціальних інститутів.

Одним з основних напрямків культурно-дозвілдової діяльності в педагогічному процесі, яке є необхідним як для виховання, так і для самовиховання школярів є громадянське та морально-патріотичне виховання, що сприяє розвитку громадянської активності, любові до Батьківщини, формуванню наукового світогляду. Даний напрямок реалізується шляхом організації різних видів діяльності, які спрямовані на освоєння знань про культуру та історію народів, своєму рідному краї; на знайомство з історією своєї родини, поваги до праці оточуючих, і прагнення брати участь в ньому.

Основний принцип морально-патріотичного виховання - виховання на позитивних прикладах. Як форм тут використовують: вікторини, бесіди,

лекції, диспути, конкурси творів, зустрічі з ветеранами війни, ведення гуртків туристсько-краєзнавчої та патріотичної спрямованості.

Не менш важливим напрямком організації культурно-дозвілєвої діяльності школярів є трудове виховання, що має своєю метою сприяння в професійній орієнтації. Для школярів, вельми важливими є екскурсії на виробничі ділянки, зустрічі з представниками різних професій, гуртки технічної спрямованості. У літній період, неповнолітніх групи ризику тимчасово працевлаштовують, і закріплюють за ними соціальних педагогів, які відстежують зайнятість.

У періоди шкільних канікул неповнолітні також не залишаються без уваги. В освітніх організаціях продовжують працювати різноманітні гуртки та секції, проводяться спортивні змагання, організовуються походи в музеї, кінотеатри, військово-патріотичний збір (наприклад, Управлінням освіти міської округу, спільно з Комітетом у справах молоді з метою профілактики правопорушень щорічно проводяться військово патріотичні збори «Зоря», і профільні зміни для підлітків «групи ризику» в заміському муніципальному таборі «Чайка».

Підсумувавши вищесказане, робимо висновок, що всі напрямки організації дозвілєвої діяльності взаємозалежні і взаємопов'язані. Всі реалізовані заходи носять позитивну спрямованість і дозволяють підвищити рівень духовно-моральної орієнтації особистості підлітка, дати необхідні знання, вміння та навички для успішної адаптації в соціумі.

В ході проведеного нами дослідження розширено педагогічне знання про можливість використання ресурсу дозвілєвих об'єднань в профілактиці девіантної поведінки дітей групи ризику за рахунок систематизації та виділення суті процесу профілактики девіантної поведінки.

Акцентуючи увагу на профілактичній роботі, необхідно говорити про те, що система психолого-педагогічних заходів повинна охоплювати тривалий період розвитку і широкий спектр діяльності дітей і підлітків, віднесених до групи ризику. Поряд з навчальною, трудовий, громадською

діяльністю, заходи профілактики повинні охоплювати і область дозвілля. На наш погляд, організація культурно-дозвільної діяльності є ефективним інструментарієм профілактики девіантної поведінки дітей групи ризику. Психолого-педагогічну допомогу дітям і підліткам групи ризику необхідно об'єднувати в комплексну систему профілактичних та корекційно-реабілітаційних заходів, спрямованих не тільки на розвиток пізнавальних і комунікаційних процесів, але і на підвищення самостійності при формуванні системи ціннісних установок, в зміцненні соціальної позиції і особистісних проявів.

Таким чином, важливо і актуально проводити з дітьми групи ризику різні профілактичні заходи за допомогою культурно-дозвільної діяльності. Участь дітей в культурно-дозвільній діяльності - це вправа в соціально позитивному поведінці. За словами А.С. Макаренка, між моральною свідомістю і реальною поведінкою існує «канавка», яку необхідно заповнити соціально-корисним практичним досвідом.

Культурно-досугова діяльність, за своєю суттю, є виховною діяльністю; вона носить людину творчий характер, орієнтована на людину, на вичерпне розкриття закладеного в ньому духовного потенціалу. У процесі цієї діяльності направлено змінюються соціальні та культурні відносини і зв'язки між людьми, самі люди і навколишнє їх реальна дійсність [6].

Культурно-дозвільну сферу в якості пріоритетного галузі профілактичної діяльності дозволяють розглядати кілька причин.

По-перше, культурно-дозвільна сфера приваблива для дітей так як надає їм можливість проявити себе в якості суб'єкта соціально значимої діяльності, відчувати себе творцем, отримати безпосереднє визнання результату своєї діяльності. Це область самовираження, соціального визнання і самоствердження особистості, що забезпечує саморозвиток, реалізацію соціально значущих якостей, формування суспільно активної особистості, у якій соціально позитивні цінності прийняті на рівні

переконань (ціннісних орієнтацій] і служать провідними регуляторами поведінки.

По-друге, культурно-дозвільна діяльність як обумовлена морально-інтелектуальними мотивами суспільно доцільна діяльність по створенню, освоєнню, збереженню, поширенню і подальшому розвитку цінностей культури забезпечує залучення людини в світ культури, в систему сформованих в суспільстві ціннісних та нормативно-регулятивних установок.

По-третє, прикладна культурологія як наука, що знаходиться на стику фундаментальної культурології з політологією, юриспруденцією, соціологією, психологією, педагогікою, етикою і використовує їх методики і технології, забезпечила культурно-дозвільної діяльності необхідним інструментарієм щодо практичного впливу на свідомість і поведінку неповнолітніх з метою виявлення, зміни і формування соціально-регулятивних механізмів поведінки особистості (правосвідомості, ціннісних орієнтацій, стереотипів поведінки, стилю спілкування і т.д.).

Культурно-дозвільна діяльність, що здійснює контроль і профілактику девіантної поведінки серед соціальних сиріт (безпритульні, сироти, діти з неблагополучних сімей), визначається наступними соціально-педагогічними і соціально-культурного принципами:

- гуманістичної орієнтації;
- пріоритету загальнолюдських інтересів;
- педагогізації навколишнього соціально-культурного середовища;
- добровільності та співробітництва;
- диференційованості та доступності;
- діалектичної єдності і наступності культурно-історичного, соціально-педагогічного, національно-етнічного досвіду, традицій та інновацій;
- орієнтації на культурно-ціннісні відносини і організацію культуротворчества; особистісно-діяльнісного підходу;

- профілактичної спрямованості, що забезпечує превенції девіантних форм поведінки в соціозахідних установах [4].

Принцип особистісно-діяльнісного підходу виходить з того, що тільки в діяльності відбувається розвиток особистості. Організація різноманітної, творчої та емоційно насиченою діяльності сприяє пізнанню себе і навколишнього світу, способів і правил взаємодії з іншими, придбання життєвого досвіду і формування моральних цінностей.

Розвиток цілеспрямованої позитивної активності особистості дітей групи ризику може реалізовуватися через різні види культурно-дозвілєвої діяльності:

- соціальної (суспільно значущої);
- інтелектуальної, пізнавально-освітньої;
- природничо-наукової, науково-технічної;
- художньо-творчої;
- спортивно-оздоровчої, туристичної;
- розважально ігрової;
- комунікативної.

Принцип профілактичної спрямованості передбачає включення підлітків групи ризику в культурно-дозвілєвої діяльності, яка вимагає соціальної активності: проявів ініціативи, творчості, самостійності, а також вольового зусилля для подолання негативного впливу навколишнього середовища, для вироблення певних способів цього подолання, адекватних індивідуальним особливостям особистості.

Реалізація принципів спрямована на створення умов для духовного розвитку особистості, розкриття творчих здібностей, ресоціалізацію ціннісно-орієнтаційної діяльності, прояв активності, комунікативних якостей, протистояння різних девіацій, підвищення рівня інформованості, а також уміння ефективно проводити вільний час, формування здорового способу життя.

Профілактика девіантної поведінки -це комплекс заходів, спрямованих на його попередження. Культурно-дозвіллева діяльність розглядається в якості ключової сфери соціалізації та профілактики девіантної поведінки вихованців.

Грунтуючись на аналізі, відзначимо, що діє на підлітків то, що створює підтримує соціальний добробут, дозволяє отримувати інформацію про різноманітних формах більш безпечної поведінки, брати на себе відповідальність за власну поведінку і надає необхідну підтримку у вигляді соціального, психологічного, медичного, правового, культурно -дозвіллевого обслуговування.

Всі зусилля культурної діяльності одночасно спрямовані на формування суспільної свідомості, на виховання молоді в дусі загальнолюдських цінностей, гуманізму, демократичних ідеалів. Потенціал такої діяльності здатний попередити, змінити прояви девіантних форм поведінки підлітків за допомогою педагогізації навколишнього середовища, особистісного підходу, орієнтації на культурно-ціннісні відносини і організацію культуро-творчості.

Грунтуючись на провідних функціях, основоположних соціально-культурних і педагогічних принципах, засобах і формах культурно-дозвіллевої діяльності, можливо досягти позитивних результатів, змінивши поведінку дітей.

Досвід залучення вихованців СРЦ «Прометей» в культурно-дозвільної діяльності з очевидністю показує, що одним з ефективних інструментів профілактики девіантної поведінки підлітків групи ризику є дозвільні

об'єднання. За допомогою залучення підлітків в подібні об'єднання відбувається вироблення найбільш адекватних форм поведінки в умовах мікросоціального середовища.

На сьогоднішній день в СРЦ «Прометей» через дозвільні об'єднання реалізується комунікативний, інтелектуальний, творчий потенціал вихованців. Як приклади успішно реалізованих в СРЦ дозвільних об'єднань можна навести «Клуб любителів розумного кіно» і програму «Творча майстерня».

1. «Клуб любителів розумного кіно». Вихованці СРЦ беруть участь в перегляді тематично підібраних художніх і документальних фільмів. Фільми підбираються на основі актуальної суспільної проблематики і значимого особистого досвіду вихованців (взаємини особистості і групи / суспільства, дитячо-батьківські відносини, проблеми сирітства, наркоманії, алкогольної, ігрової та ін. Залежностей, самотності, особистісної ідентифікації, пошуку сенсу життя]. Після перегляду організовується дискусія: учасники Клубу висловлюють аргументовану думку про фільм, діляться враженнями, емоційними переживаннями, ціннісними судженнями.

Спільний перегляд фільмів сприяє взаємному емоційного саморозкриття, зростання довірчих відносин в колективі вихованців. За рахунок ідентифікації з персонажами переглянутого фільму вихованці усвідомлюють значущі для них особисті і соціальні проблеми, можуть висловити власне ставлення до них, обговорити з іншими учасниками Клубу. Зростання усвідомлення дозволяє вихованцям краще розуміти свої потреби і знаходити соціально схвалювані шляхи їх реалізації.

2. Заняття за програмою «Творча майстерня». У СРЦ «Прометей» реалізується програма «Творча майстерня», де вихованці вивчають традиційні і нові технології декоративно-прикладного мистецтва, знайомляться з культурою різних національностей, взаємодіють з природними і художніми матеріалами і просто отримують задоволення від

процесу. Заняття передбачають створення кожним учасником своїх неповторних виробів.

Пропонована програма заснована на використанні «первинного творчості» (поняття введено Я. Б. Частоколенко [7]). Первинне творчість має в основі закладену в кожній людині креативність і в своєму прояві використовує не інструментарій, відшліфовані тисячоліттями людської цивілізації, а природні форми втілення.

Первинна творчість заснована на первинному сприйнятті, сутність якого становить неусвідомлюване.

Використання технік первинної творчості не передбачає наявності у вихованців навичок малювання, ліплення, декорування. Це позитивно впливає на відчуття соціального комфорту. Школяр спочатку компетентний в що пропонуються йому творчої діяльності. Також вдається знизити свідомий опір творчості, боязнь чистого аркуша, уникнути непотрібного в творчості «треба», так званої «логіки подолання».

Таким чином, первинна творчість сприяє природному і спонтанного саморозкриття, занурює в альтернативний світ мистецтва, активуючи дослідний і креативний потенціал людини. На його основі можна вибудовувати логіку художнього виховання.

У програму «Творча майстерня» входять наступні заняття: основи композиції; робота з декоративним матеріалом (тканинами, бісером, паєтками, блискітками, мереживом, природним декоративним матеріалом та ін.); декупаж; декорування скляних виробів (розпис по склу, вітражний розпис); монотипія; водяна друк; ліплення (пластилін, глина, гіпс, воскопласті-ка); сухе валяння; бумагокручение, скрапбукінг (оформлення альбомів і листівок); в'язання м'яких іграшок гачком.

Вихованці створюють статуєтки, іграшки, свічники, декорують плафони, вази, дощечки, квіткові горщики. Всі майстер-класи супроводжуються демонстрацією ілюстративного матеріалу і наочних робіт. Можливо знайомство зі спеціальною літературою: книгами з різних технік

творчості, збірниками графічних зображень, різних зразків орнаментальних візерунків.

Заняття спрямовані на стабілізацію емоційного стану дітей, розвиток дрібної моторики, навичок послідовності і вольової регуляції, психотерапію емоційних станів (за допомогою роботи з художніми образами і матеріалами] і міжособистісних відносин (засобом комунікації вихованців в процесі спільної творчості). Крім того, заняття демонструють дитині способи розкриття його особистісного творчого потенціалу, дозволяють направити енергію і активність в соціально-позитивне русло, дають можливість отримати задоволення від процесу творчості та визнання результатів власної діяльності. Все це істотно зменшує ймовірність спроб «самореалізації» за допомогою девіантної та делінквентної поведінки.

Досвід організації дозвіллевих об'єднань СРЦ «Прометей» може використовуватися в роботі фахівців, що працюють з підлітками групи ризику. Системи дозвіллевих об'єднань на базі соціозахисних установ можуть реалізовувати досвід естетичного, патріотичного і духовно-морального виховання, інтелектуального, творчого і фізичного розвитку підлітків, реалізації їх науково-технічного та творчого потенціалу.

2.2 Влив соціуму на формування поведінки дітей молодшого шкільного віку

Зміни, що відбуваються в сучасному соціумі, висунули цілий ряд проблем, однією з яких є проблема виховання «трудної» дитини. Актуальність її полягає в тому, що з кожним роком відзначається зростання дитячої злочинності, алкоголізації, наркоманії тощо, тобто простежується тенденція до збільшення числа дітей з девіантною поведінкою.

Причини відхилень у поведінці дитини виникають як результат соціально-економічної, політичної та екологічної нестабільності суспільства, посилення ролі псевдокультури, змін у змісті ціннісних орієнтацій молоді,

несприятливих сімейно-побутових відносин, відсутності контролю батьків за поведінкою і вільним часом своєю дитину, надмірну зайнятість дорослих, епідемії розлучень тощо. Все це підриває впевненість дитини в собі, його здатність до саморегуляції, самоствердження в життєво важливих ситуаціях. З'являється відчуття самотності і незахищеності.

Традиційно офіційним завданням середньої загальноосвітньої школи визнається навчання дитини, тобто формування у нього певної системи знань, умінь і навичок, і розвиток особистості школяра, становлення його життєвої позиції, поглядів і цінностей. Навчання - провідний вид діяльності учнів, а також основна їх обов'язок. Тому нормалізація навчання «важких» школярів має величезне значення для їх перевиховання.

Виховні заходи з «важкими» переслідують, по суті справи, одну головну задачу: повернути дітей школі, відродити у них інтерес до навчання, нормалізувати навчальну діяльність. Без вирішення цього завдання важко домогтися успіхів у перевихованні школяра. Вся система шкільної освіти, дійсно зацікавлена в тому, щоб з її стін виходили не просто молоді люди з багажем якісних знань з різних наукових дисциплін, але люди самостійні, впевнені в собі, добре орієнтовані до нових умов соціальної реальності, захоплені, що не мають проблем, характеризуються психолого-педагогічною наукою як девіантна поведінка, повинна по-новому поглянути на свої цілі і можливості їх реалізації. І тому інший найважливішою для школи на сучасному етапі її розвитку є завдання, пов'язане з вирішенням проблеми організації ефективної роботи з профілактики та корекції девіантної поведінки дітей та підлітків. Причому акцент повинен бути зроблений саме на профілактичній роботі, оскільки завжди легше що-небудь запобігти, ніж виправляти вже допущену помилку.

Представниками різних наук даються численні визначення відхиляється від норми (девіантної) поведінки. Наприклад, в педагогічній літературі під девіантною поведінкою розуміється відхилення від прийнятих в даному суспільстві, соціальному середовищі, найближчому оточенні,

колективі соціально-моральних норм і цінностей, порушення процесу засвоєння і відтворення соціальних норм і культурних цінностей, а також саморозвитку і самореалізації в тому суспільстві, до якого людина належить.

У психологічній науці девіантною називається поведінка, що відхиляється від соціально-психологічних і моральних норм, або в збиток, завданий суспільного благополуччя, оточуючим і собі [2].

В якості додаткових ознак виділяються труднощі корекції поведінки і особлива необхідність в індивідуальному підході з боку педагогів та уваги однолітків.

У медичній трактуванні під девіантною поведінкою розуміється відхилення від прийнятих в даному суспільстві норм міжособистісних взаємин: дій, вчинків, висловлювань, що здійснюються як в рамках психічного здоров'я, так і в різних формах нервово-психічної патології, особливо прикордонного рівня.

Незважаючи на деякі відмінності, всі підходи виділяють головний критерій девіацій - порушення загальноприйнятих норм, прийнятих в даному суспільстві. А ось поняття «соціальна норма» виступає як історично сформована в конкретному суспільстві міра, межа, інтервал припустимого в поведінці або діяльності людей, соціальних груп або організацій і має широкий діапазон певних параметрів. Соціальні норми історично мінливі. Те, що вчора вважалося нормою, сьогодні може виявитися відхиленням і навпаки. Тому важливим критерієм, що визначає категорію «соціальна норма», служить руйнівний вплив соціальних явищ, які являють собою реальну загрозу фізичному і соціальному виживанню людини. Це і є та межа, яка визначає норму від девіації.

Природно, що по обидва боки від кордону виникає маса ситуацій, які часто ускладнюють ідентифікацію соціального явища. Невизначеність в умовах, межі дозволеного, відсутність ясних і зрозумілих заходів відповідальності за ті чи інші поведінкові акти об'єктивно сприяють розширенню «поля девіантності», обумовлюючи «розмитість» його кордонів

[1]. Особистість підростаючого людини формується не в вакуумі, не сама по собі, а в навколишньому його соціальному середовищі. Остання має вирішальне значення для процесу виховання.

Перші прояви девіантної поведінки іноді спостерігаються вже в молодшому шкільному віці і пояснюються відносно низьким рівнем інтелектуального розвитку дитини, «дефектами» процесу формування особистості, негативним впливом сім'ї і найближчого оточення.

Чим старша дитина, тим більше причин, що сприяють прояву девіацій в поведінці. Це і залежність підлітків від вимог груп і прийнятих в ній ціннісних орієнтацій, і стійка шкільна неуспішність, яка проявляється відсутністю запасу шкільних знань і пізнавальних інтересів.

Систематична шкільна неуспішність - серйозна причина появи девіантної поведінки. Наростання неуспішності веде до повної відсутності бажання вчитися. В результаті з'являється багато вільного часу, який нічим заповнити, так як немає ні пізнавальних прагнень, ні цікавих йому справ і доручень. Важлива група чинників посилення і зростання девіантної поведінки пов'язана з поширенням різного роду соціальних патологій - таких, як зростання психічних захворювань, погіршення генетичного фонду населення, алкоголізм, суїцидні настрої і т.п.

Серед конкретних причин виникнення відхилень у поведінці найбільше значення мають проблеми в сім'ї дитини: неблагополуччя, розлад у родині, педагогічна некомпетентність батьків, нарікання, покарання через дрібниці, лайка при взаємодії з членами сім'ї, алкоголізм батьків, навіть сам факт приналежності до неблагополучної сім'ї.

Не менш важливе значення мають і проблеми самої дитини: хвороби, відставання в навчанні, самотність, незрозумілість іншими, а також окремі емоційні і інтелектуальні характеристики підлітка: підвищена збудливість, агресивність, розгальмування потягів, низький рівень емоційно-вольового контролю. Їх масове поширення створює у підлітків ілюзію нормального поведінки, відсутність чого-небудь надзвичайного, аморального. Виникає

підліткова субкультура зі своїми «нормами», що дозволяють робити все що хочеться. В результаті заперечуються норми, встановлені дорослим суспільством, і насаджуються свої уявлення про нормальну поведінку. Складається підліткова, молодіжна система ціннісних орієнтирів зі своїми авторитетами і пріоритетами.

У справі забезпечення ефективної діяльності школи з профілактики та корекції девіантної поведінки дітей дуже важливим напрямком роботи є прогнозування девіантної поведінки школярів.

Прогнозування - це визначення потенційних можливостей розвитку явища на основі пізнання його природи, закономірностей, минулого і сьогодення стану. Здійснюючи прогнозування девіантної поведінки школярів, необхідно зібрати вичерпну інформацію:

- по-перше, про особливості прояву різних видів девіацій в школі;
- по-друге, про об'єктивні і суб'єктивні чинники, які, з одного боку, провокують девіантні відхилення в поведінці учнів, з іншого - зменшують ці прояви.

Прогнозування в умовах школи може бути наступних видів: прогнозування відхиляється від норми поведінки учнів в цілому або загальне прогнозування, прогнозування індивідуальне, групове; можна також здійснювати прогнозування окремих видів і форм девіацій. До прогностичним факторам відносять умови сімейного виховання.

Сім'я школяра відіграє величезну роль у формуванні механізмів соціальної адаптації до всіх життєвих середовищ соціуму. Не існує такого типу виховання в сім'ї, який однозначно б викликав відхилення в поведінці дитини чи підлітка. Але сім'ї дітей з девіантною поведінкою мають деякі особливості. Батьки в цих сім'ях зазвичай «погано знають» своїх дітей, недостатньо добре розуміють їхні почуття і стан, приділяють їм мало часу і уваги, не вміють керувати їх поведінкою, практично не знають або мало знають їх друзів і чим вони займаються у вільний час. Несприятлива сімейна обстановка сприяє порушенню процесу соціалізації школяра і призводить до

накопичення в ньому девіантної потенціалу. Тому у вивченні сім'ї дитини в організації роботи з нею також важливий комплексний підхід.

Тільки різні фахівці: вчителі в першу чергу, класний керівник, соціальний педагог, психолог, шкільний лікар - можуть досить повно вивчити умови сімейного виховання дитини і організувати роботу з батьками.

Наприклад, взаємодія перерахованих фахівців, має на меті спільне виявлення проблем, що виникають у дитини або групи дітей в поведінці, прогнозування та особистості дитини в його емоційних проявах, можливого розвитку групи школярів і організацію роботи з профілактики та корекції девіантної поведінки. Ефективність реалізації цілей комплексної групою фахівців на рівні школи і організація корекційної роботи з девіантною поведінкою дітей і підлітків багато в чому залежить від грамотно організованого процесу вивчення особистості дитини та її найближчого оточення.

Серед факторів, що дозволяють прогнозувати девіантна поведінка дітей і підлітків, важливе місце займає положення дитини в групі. Це може бути і навчальний колектив класу, і групи за інтересами, і об'єднання підлітків для міжособистісного спілкування і т. П. Втрата комфортного поведінки в шкільному колективі призводить до того, що дитина шукає ту групу, де ця комфортність буде присутній. Таким чином, з більшою часткою ймовірності можна прогнозувати, що порушення відносин дитини в навчальній групі викликає загрозу відхиляється від норми поведінки з боку учня.

Пріоритет у вивченні стану дитини чи підлітка в навчальній групі, безумовно, належить педагогам, які, взаємодіючи з іншими фахівцями, розробляють програми допомоги нужденним в ній учням.

Наступний фактор, який необхідно врахувати при прогнозуванні, - це вплив референтної групи на школяра. Чи є він лідером в цій групі, повністю чи приймає її цінності і орієнтири або здатний відстояти свої погляди на речі

і події? На ці питання необхідно відповісти фахівцям, що вивчають вплив референтної групи на дитину.

Всі розглянуті фактори знаходяться в тісному взаємозв'язку. Для конкретного школяра або групи учнів той чи інший фактор може бути домінуючим. Тому педагогічна підтримка дітей та підлітків з девіантною поведінкою спрямована, перш за все, на відновлення їх нормального соціального статусу, підвищення адекватної самореалізації за рахунок опрацювання психологічних труднощів і проблем: мотиваційних, поведінкових, інформаційних, емоційних і, безумовно, особистісних.

Будь-який захід допомоги буде настільки ефективною, наскільки вона враховує унікальність і неповторність дитини. Тут важливий індивідуальний підхід, який означає виявлення природи психологічних труднощів конкретного девіантної дитини і дієвих педагогічних механізмів, що лежать в основі дитячих проблем, вибір відповідних даному індивідуальному нагоди способів і методів роботи, здійснення зворотного зв'язку, коригування обраної.

Завдання індивідуально-профілактичної роботи - це виявлення дітей і підлітків, схильних до девіацій або мають факти девіантної поведінки; виховний вплив на оточення, що негативно впливає на дітей і підлітків; постійний і всебічний контроль (за місцем проживання, навчання, роботи) за їх поведінкою і способом життя. У більш широкому сенсі індивідуальний підхід повинен бути застосовний в рівній мірі до всіх дітей, припускаючи добре знання педагогом особистості кожної дитини.

Важливим етапом підвищення ефективності як загальної, так і індивідуальної профілактичної роботи є розробка і здійснення заходів, що мають спільну мету - управління процесом соціалізації дітей і підлітків і усунення десоціалізуючих впливів. Перевиховання «важкої» дитини відбувається в міру того, як накопичився у нього негативний життєвий досвід витісняється позитивним. Це відбувається в процесі спілкування і в процесі діяльності. Продуманий план навчально-виховної роботи з «важкими»

школярами багато в чому визначає успіх в їх перевиховання. У такому плані, як правило, розрізняють два аспекти взаємно доповнюють один одного. По-перше, заходи, розраховані на всіх «важких» учнів школи. По-друге, індивідуальна робота з кожним з таких школярів [3].

Перший аспект втілюється в загальношкільних плані, а другий - в планах класних керівників та вихователів. План педагогічної корекції повинен дати відповідь на три питання: що потрібно усунути (негативні чинники сімейного та шкільного виховання, стихійно-групового спілкування, негативні особливості особистості); як це усунути (як проаналізувати навчання школяра, з ким змінити характер взаємин, в яку практичну діяльність доцільно його залучити і ін.).

Кому і що треба робити (розподіл обов'язків між педагогами, психологами тощо, встановлення термінів, заходи контролю за ефективністю роботи). Відповідь на них план дає у вигляді переліку цілей і завдань на певний період, із зазначенням шляхів і засобів їх досягнення. У загальношкільних плані слід передбачити заходи, спрямовані на виявлення «важких» дітей; заходи щодо формування свідомої дисципліни і культури поведінки учнів; питання взаємодії педагогів з самоврядуванням школярів, позашкільними установами, з установами культури та спортивними організаціями; вивчення передового досвіду і наукових рекомендацій з проблеми перевиховання школярів з відхиленнями в поведінці.

План індивідуальної роботи з "важкими" учнями може включати наступні розділи: визначення конкретних неоліків і об'єктивних труднощів виховання даної дитини в сім'ї та школі; аналіз моральних і психологічних особливостей його особистості; виявлення наявних позитивних інтересів і захоплень; перелік шляхів і засобів формування позитивних якостей особистості і організації соціально цінного життєвого досвіду. Важливо, щоб всі плановані заходи представляли собою певну систему, продовжували і доповнювали одна одну, не носили випадкового характеру, не суперечили

діяльності інших виховують ланок. Найскладніше завдання педагога - знайти ключик до розуміння «важкого» дитини чи підлітка.

Той ключик, який дозволить виробити систему адекватних виховних заходів, сприяти створенню умов, при яких дитина захотів би змінити свою поведінку. При розробці стратегії роботи з такими дітьми вчителям, необхідно розуміти, що за будь-яким проблемною поведінкою школяра стоять певні мотиви. Причому, один і той же поведінка може бути викликано різними мотивами.

Наприклад, агресивна поведінка одного дитини в школі може бути викликано прагненням до домінування, розвитком лідерських якостей, в іншого - компенсацією підвищеної тривожності. Відповідно, виховна стратегія в кожному випадку буде вибудовуватися індивідуально, виходячи з розуміння причин поведінки дитини.

Таким чином, педагогам необхідно з'ясувати мотиви поведінки «важкого» дитини, тобто зрозуміти його. Це етап розуміння проблеми з'ясування причинно-наслідкового зв'язку поведінки «важкого» школяра. Наступний етап виховної стратегії полягає в рефлексії дорослими свого ставлення до «важкого» дитини. Протягом життя у дорослих виробляються певні стереотипи відносини до «важким» дітям, набір типових реакцій на ту чи іншу негативну поведінку школяра. Найчастіше, стикаючись з проблемною поведінкою дітей, багато педагогів відчують досить руйнівні почуття: обурення, образу, розпач, тривогу, страх, смуток і ін., Які паралізують творчий підхід до вибору нестандартних стратегій педагогічного поведінки.

Дуже важливо усвідомлювати почуття і не дозволяти їм керувати розумом. Уміння педагога побачити себе очима дитини, поставити себе на його місце, задуматися не тільки про свої почуття, але і про його почуттях - ось кроки, що дозволяють прийняти «важкого» школяра таким, яким він є. Це важливий етап емоційного наповнення, «олюднення» виховної стратегії до «важкого» дитині або підлітку.

Третій етап - етап застосування виховних впливів до «важкого» учня - матиме позитивні результати тільки за умови успішної реалізації перших двох. Педагоги зможуть допомогти дитині, якщо він відчуває і розуміє, що дорослі відчувають і розуміють його проблеми і приймають його таким, яким він є. Тільки тоді дитина або підліток буде відкритий для спілкування і зерна виховання ляжуть на благодатний ґрунт, тільки тоді він побажає змінити своє негативне поведіння. Отже, зрозуміти, прийняти, допомогти - основа педагогічного підходу до «важкого» дитини.

На закінчення хотілося б відзначити, що виховання дитини в шкільному середовищі є динамічним, суперечливим, творчим процесом, при якому не може бути яких-небудь застиглих або однакових рекомендацій. Тільки індивідуальне звернення до особистості дитини, його інтересам і захопленням, прийняття до уваги особливостей його розвитку допоможе педагогам знайти підхід до «важким» дітям. «Завжди легше попередити, ніж виправляти», - говорив відомий педагог А.С. Макаренко [4].

Кращим же способом попередження є надання допомоги в реалізації основних потреб «важкої» дитини: любові, безпеки, уваги, задоволення, самоствердження - адже саме їх втрата призводить до девіантної поведінки. Важливо також сприяти формуванню вольових, моральних, інтелектуальних, духовних якостей, що забезпечують стійкість людини. Самовизначившийся індивід з власним життєвим стержнем навряд чи потрапить під вплив негативних норм і зразків поведінки.

Висновки до розділу 2

Підсумувавши вищесказане, робимо висновок, що всі напрямки організації дозвільної діяльності взаємозалежні і взаємопов'язані. Всі реалізовані заходи носять позитивну спрямованість і дозволяють підвищити рівень духовно-моральної орієнтації особистості підлітка, дати необхідні знання, вміння та навички для успішної адаптації в соціумі.

Досвід організації дозвіллевих об'єднань СРЦ «Прометей» може використовуватися в роботі фахівців, що працюють з підлітками групи ризику. Системи дозвіллевих об'єднань на базі соціозахисних установ можуть реалізовувати досвід естетичного, патріотичного і духовно-морального виховання, інтелектуального, творчого і фізичного розвитку підлітків, реалізації їх науково-технічного та творчого потенціалу.

Кращим же способом попередження є надання допомоги в реалізації основних потреб «важкої» дитини: любові, безпеки, уваги, задоволення, самоствердження - адже саме їх втрата призводить до девіантної поведінки. Важливо також сприяння формуванню вольових, моральних, інтелектуальних, духовних якостей, що забезпечують стійкість людини. Самовизначилася індивід з власним життєвим стержнем навряд чи потрапить під вплив негативних норм і зразків поведінки

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ВИВЧЕННЯ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ ЗМІСТОВНОГО ДОЗВІЛЛЯ НА ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

3.1 Методика проведення і результати емпіричного дослідження рівня вияву девіантної поведінки школярами молодшого шкільного віку

Аналіз теоретичних аспектів проблеми девіантної поведінки молодших школярів показав, що стосовно даного віку проблема є дуже актуальною. Соціальні умови впливають на розвиток девіацій у дітей, в тому числі і в початковій школі. Але в той же час відсоток дітей, в порівнянні з підлітковим віком, не такий великий, тому в молодшому шкільному віці є всі можливості для попередження різних проявів девіантної поведінки.

У зв'язку з цим у другому розділі цього дослідження була поставлена мета - розглянути практичні основи діяльності соціального педагога з профілактики девіантної поведінки молодших школярів. Для досягнення даної мети вирішувалися завдання:

- 1) вивчити стан проблеми девіантної поведінки молодших школярів;
- 2) розробити програму профілактики девіантної поведінки в молодшому шкільному віці.

Для вирішення першої, діагностичної, завдання ми перш за все вивчили наукову літературу [9; 17; 19; 28; 35; 40; 50; 56; 65 та ін.] І відзначили, що існує чотири види діагностики: медична, психологічна, педагогічна і соціально-педагогічна. У початковій школі можна використовувати всі види діагностики, виявляючи особливості розвитку молодших школярів (рівень тривожності, агресії, навчальної мотивації, відхилень у поведінці), причини виникнення девіантної поведінки, фактори, що впливають на його виникнення, критерії оцінки виваженості.

У початковій школі навчаються діти віком від 6,5 до 12 років. Це молодший шкільний вік, який характеризується перш за все навчальною мотивацією, слабким розвитком вольової сфери, активним особистісним становленням, реагуванням на думку дорослих (особливо педагогів, але в той же час і батьків) [3; 4; 8; 14; 15 та ін.].

Як показує аналіз наукової літератури, поведінка дітей в цей період рідко буває делінквентною (злочинною), в основному учні демонструють ознаки девіантної поведінки, властиві цьому віку: грубість, протестні форми поведінки, брехливість, недисциплінованість, емоційну нестриманість [34].

Щодо даного факту на першому етапі дослідження ми визначили критерії для вивчення стану проблеми девіантної поведінки в молодшому шкільному віці. Ними стали:

- 1) деформація мотиваційно-ціннісної сфери учнів;
- 2) проблеми саморегуляції;
- 3) емоційні проблеми.

У дослідженні брали участь 46 учнів початкової школи, які навчаються в 3-4 класах, 20 батьків, 4 класних керівника, 2 педагога початкової освіти.

Перш за все методом експертного оцінювання були виявлені наявність і ступінь вираженості представлених вище критеріїв. Їх ми конкретизували показниками, представленими в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Листи оцінювання поведінки учнів молодших класів

Критерій оцінки	Кількість відповідей («+»)	
<i>Деформація мотиваційної сфери</i>		
Відсутність мотивації	8	7
Зриви занять	4	9
Відмова від виконання завдань (навчальної діяльності)	6	3
Низька успішність	8	7

Низька пізнавальна активність	8	7
<i>Деформація ціннісної сфери</i>		
Порушення правил поведінки	14	0
Зухвала поведінка	2	
Неконтрольована поведінка	2	
Грубість по відношенню до однокласників / учителів	6/3	3/7
Брехливість	4	
<i>Проблеми саморегуляції</i>		
Втечі з дому	1	
Грубість і лихослів'я	8	7
Куріння	1	
Крадіжка	2	
Критика дорослих	5	1
Бійки, нанесення тілесних ушкоджень	3	
<i>Емоційні проблеми</i>		
Тривожність	4	
Агресивність	4	
Імпульсивність	2	

Листи оцінювання були запропоновані класним керівникам 3-х і 4-х класів. Щодо кожної дитини педагоги заповнювали такі листи. Склавши зазначені показники, вийшли представлені в таблиці дані.

Результати, отримані за допомогою методу експертної оцінки, де експертами виступили класні керівники, дозволили відзначити, що в початковій школі серед учнів 3-4-х класів (всього оцінювалося 46 осіб) вже спостерігаються, хоча і в незначній кількості, прояви девіантної поведінки. При цьому нами відмічено, що класні керівники вказали на проблеми в мотиваційній сфері молодших школярів (17% не мають мотивації навчання), а також ціннісної (30% дітей порушують правила поведінки), що говорить про необхідність звернути на них увагу. Крім того, молодшим школярам в силу їх вікових особливостей важко регулювати свою поведінку (17% дітей грублять), тому випадки відхилень в ньому говорять про важливість роботи в

цьому напрямку. Оскільки діти допускають грубість і лихослів'я потрібно виховувати у них не тільки здатність стримувати свої почуття і думки, але і ввічливість і чуйність по відношенню до інших людей, особливо дорослим.

Для оцінки сформованості навчальної мотивації, наявність якої в даному віці обумовлює розвиток, так як навчальна діяльність - це діяльність ведуча, ми використовували методику незакінченого пропозиції. Молодші школярі повинні були закінчити пропозиції:

1. Мені подобається вчитися, тому що ...
2. Мені не подобається вчитися, тому що

Оцінюючи відповіді, ми отримали наступні результати: учні в більшість своєму (74%) люблять вчитися. При цьому, як виявилось, пізнавальні мотиви не є пріоритетними. Тільки 28% опитуваних відповіли, що вчитися подобається, тому що «вони отримують знання»,

«Стають розумнішими», «здобувають освіту». Іншим дітям (46%) подобається вчитися, тому що «це дозволить отримати хорошу професію і заробити в майбутньому кошти на покупку будинку, машини та ін.», «Подобається отримувати хороші оцінки», «подобається бути школярем»,

«Подобається бути разом з друзями». Це все одно говорить про позитивний процес шкільної адаптації, який не приведе при такій орієнтації до девіантної поведінки.

У той же час частина учнів (26%) вказали на те, що їм не подобається вчитися, тому що «важко», «не цікаво», «просто не хочу»,

«Є багато інших цікавих справ» та ін. Цей контингент учнів потрапляє в «групу ризику». Своєю відстороненістю від навчальної діяльності, нелюбов'ю до неї вони демонструють не сформованість не тільки мотиваційної, а й ціннісної сфери (відсутність відповідальності, легковажність, примхливість). Це вже в найближчому майбутньому може вилитися в прогули занять, відставання з предметів, недисциплінованість (порушення дисципліни на уроках, грубість і ін.), тобто в девіантну поведінку.

Молодшим школярам також пропонувалося продовжити такі висловлювання:

Якщо я знаю, що вчинив неправильно, то ...

Вибираючи між цікавим, але необов'язковим, і необхідним, але нудним заняттям, я зазвичай ...

Коли в моїй присутності ображають людину, я ...

Коли брехня стає єдиним засобом збереження доброго ставлення до мене, я

Кожне висловлювання визначало готовність визнати свою помилку, прийти на допомогу, піти на обман, здатність до саморегуляції (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Сформованість емоційної і ціннісної сфери особистості молодшого школяра

Критерій	Готовність визнати свою помилку		Готовність прийти на допомогу		Готовність піти на обман		Здатність до саморегуляції	
	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%
№ 46	12	26	21	45	8	17	28	61

Обробка і інтерпретація результатів показали, що тільки одна четверта опитаних дітей (26%) готова визнавати допущені помилки, давши категоричну відповідь: «попрошу вибачення», «обов'язково вибачусь» і т.п. Виявився високий відсоток дітей, готових відкрито прийти на допомогу тому, кого ображають. Таких виявилася майже половина опитаних (45%).

Діти вказали в більшості своїй (61%) на те, що віддадуть перевагу необхідного заняття перед цікавим, але необов'язковим.

Радую той факт, що тільки 17% молодших школярів, що беруть участь в опитуванні, готові зберегти добре ставлення до себе шляхом обману.

Дані результати говорять про низькі тенденції серед учнів початкової школи до прояву девіантної поведінки і корисності профілактичних дій з цим контингентом учнів.

Для вивчення наявності емоційних проблем була використана проєктивна методика «Школа звірів» (Додаток А). Використовуючи цей рисунковий тест, були відзначені тенденції в малюванні, які говорять про агресію: частина дітей зобразили тварин з гострими дзьобами, голками, виступами на плечах, кігтями (30%). У той же час зустрілися малюнки зі слабким натиском ліній, стирання, розривом ліній, що говорить про тривожності, невпевненості (24%).

Важливо, що більшість малюнків містили сюжети звірів, що вступають в розмову, спільні дії тварин. Це сказало про респондентів наступне: вони доброзичливі, товариські, в більшість своєму добре контактують в групі однокласників (89%).

Багато малюнків (83%) відбивали шкільну тематику, що підтвердило результати експертної оцінки: більшість дітей мають навчальну мотивацію. У той же час в декількох малюнках не позначилася школа і навчальна діяльність (17%). Швидше за все ці діти не усвідомлюють своїх завдань в ролі школярів, учнів. Ці ж твердження підтверджуються неяскравими, тьмяними, іноді похмурими кольорами, використовуваними при малюванні.

Слід зазначити, що коли дітям пропонувалося завершити речення, відповідей, що вказують на нелюбов до навчання, було більше. У малюнках діти відобразили приховане (можливо, неусвідомлюване) ставлення до навчальної діяльності. Можливо, в письмовій формі деякі діти намагалися навмисно висловити негативне ставлення. Може бути, хвалилися своєю сміливістю (бравували) перед іншими дітьми, а може, висловлювали раптово виниклі негативні емоції (з приводу отриманої незадовільної оцінки).

У діагностиці брали участь батьки в кількості 20 чоловік. Для них нами була складена анкета, що складається з 7 питань, за допомогою яких

виявлялася навчальна мотивація, ціннісні орієнтації, прояви відхилень у поведінці, зайнятість і самостійність дітей, залежність від комп'ютера.

1. Як ви вважаєте, чи подобається вашій дитині вчитися?

- а) так подобається;
- б) подобається іноді;
- в) не подобається.

2. Як часто ви допомагаєте робити йому домашнє завдання?

3. Як часто вам дитина грубить:

- а) часто;
- б) іноді;
- в) рідко.

4. В яких ситуаціях найчастіше проявляється грубість, дратівливість?

- а) дитина стримує свій гнів;
- б) дуже рідко грубить, коли щось не виходить;
- в) грубить, коли дуже втомився;
- г) грубить, коли відриваю від комп'ютера;
- д) постійно грубить, у нього такий характер.

5. Розмовляєте ви з дитиною про правила поведінки, робите йому зауваження?

- а) розмовляємо постійно, хочемо, щоб виріс вихованою людиною;
- б) так, розмовляємо і робимо зауваження, у нас є сімейні правила, традиції, дитина повинна їх дотримуватися;
- в) намагаємося не нав'язувати свою позицію, нехай сам вирішує, що робити в тій чи іншій ситуації;
- г) дитина вже велика, сам розбереться як правильно вчинити, головне, щоб йому було добре;
- д) з правилами поведінки у нас строго, дитина знає, що за невиконання їх чекає покарання.

6. Чи є у дитини домашні обов'язки?

- а) так;

б) на вимогу;

в) немає.

7. Як часто дитина приходиться до вас на допомогу в домашніх справах?

а) часто;

б) іноді;

в) рідко.

Результати опитування батьків показали, що дітям подобається вчитися (85%), 5 батьків вибрали відповідь «іноді подобається» (25%), 3 батька вважають, що їх дітям не подобається вчитися (15%).

Майже всі батьки, за винятком двох, допомагають дітям робити уроки (90%), що, з одного боку, говорить про те, що є батьківська опіка, увага, діти під наглядом, а з іншого боку, що молодші школярі звикають до несаможитності, сподіваються на допомогу батьків, що знижує їх відповідальність.

На важливий для дослідження питання, про наявність проявів девіантної поведінки («Як часто дитина грубить?») Були отримані такі відповіді (таблиця 3.3).

Таблиця 3.3

Як часто дитина грубить?

Віріанти відповідей	Часто		Іноді		Рідко	
	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%
N 20	4	20	12	60	4	20

Результати говорять про те, що діти вже в початковій школі в більшості своїй грублять (80%), але часто грублять, на думку батьків, тільки 20% дітей (рис. 3.1).

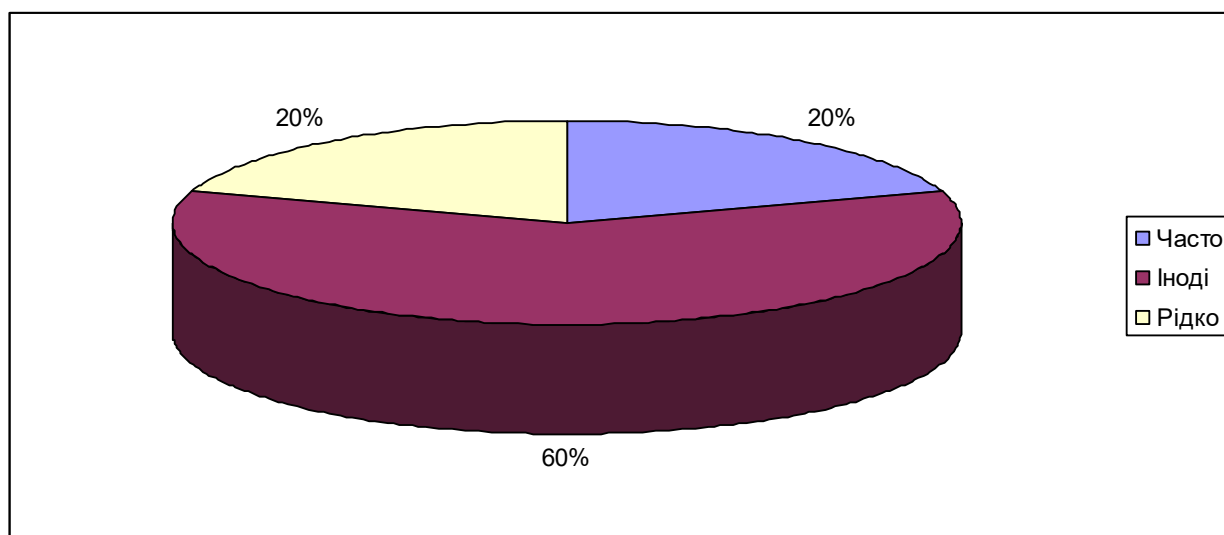


Рис. 3.1. Як часто дитина грубить?

Дані результати свідчать про нестриманість молодших школярів, слабку здатність висловлювати своє невдоволення іншим способом.

На питання «В яких ситуаціях найчастіше проявляється грубість, дратівливість?» батьки вказали на наступне (таблиця 3.4):

Таблиця 3.4

У яких ситуаціях найчастіше проявляється грубість, дратівливість?

Варіанти відповідей	Дитина намагається стримувати свій гнів		Дуже рідко грубить, коли щось не виходить		Дуже рідко грубить, коли дуже втомився		Грубить, коли відривають від комп'ютера		Постійно грубить, у нього такий характер	
	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%
N 20	2	10	4	20	5	25	7	35	2	10

Отримані результати говорять про те, що більшість дітей, хоч рідко, але грублять батькам (90%), з них більше однієї третини дратується, якщо відривають від комп'ютера (35%), 10% дітей, на думку батьків, мають «поганий характер», 25% не стримують себе. Це швидше за все говорить про елементарну невихованість (рис. 3.2).

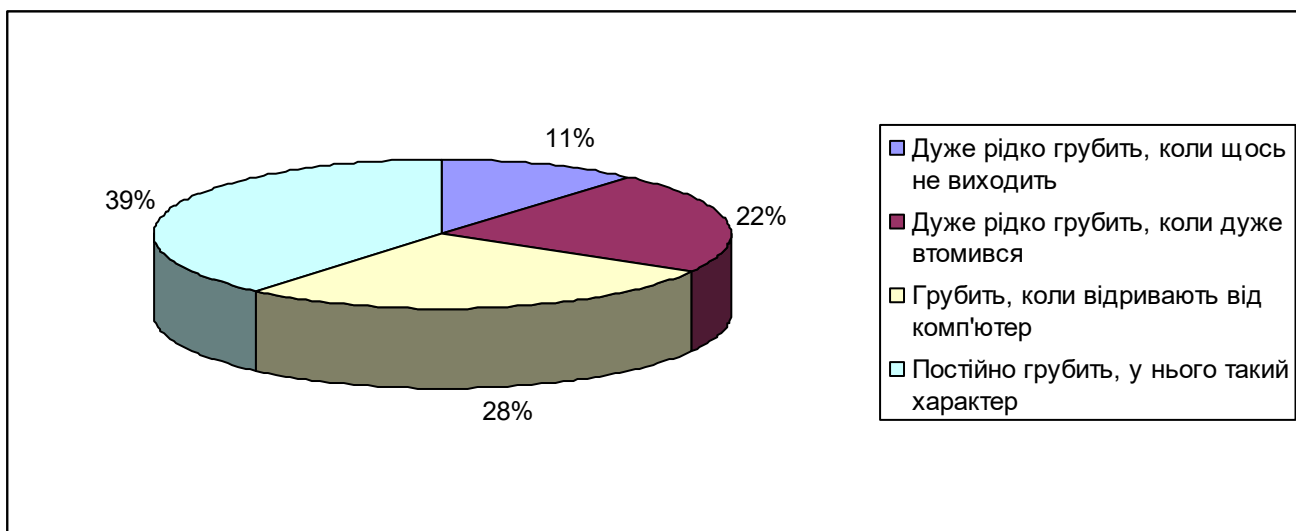


Рис. 3.2. В яких ситуаціях найчастіше проявляється грубість, дратівливість?

П'яте питання припускав виявлення стилю виховання в сім'ї. З відповідей ми дізналися, що авторитарне виховання (відповідь «д»), яка передбачає строгість, покарання на непокору, порушення правил поведінки, продемонстрували тільки 2 сім'ї (10% опитаних). При цьому, ми допускаємо, що не всі відповіді були щирими. Відповіді «розмовляємо постійно, хочемо, щоб виріс вихованою людиною» і «так, розмовляємо і робимо зауваження, у нас є сімейні правила, традиції, дитина повинна їх дотримуватися» пов'язані з демократичним стилем виховання, який відображає зацікавленість саме в вихованості дитини, формуванні ціннісних орієнтацій. Таких сімей виявилось 10, що склало 50% від загального числа опитаних.

Решта сім'ї ми віднесли до сім'ям з попустительським стилем виховання («намагаємося не нав'язувати свою позицію, нехай сам вирішує, що робити в тій чи іншій ситуації»; «дитина вже великий, сам розбереться як правильно вчинити, головне, щоб йому було добре»). Таких сімей чимало - 40%. Причому, 4 сім'ї (20%) вказали на можливість самостійного вибору дитиною своєї поведінки, в якому він повинен керуватися особистими уподобаннями. Дані результати свідчать про те, що батьки потурають виникненню девіацій своїм потуранням.

Останні два питання анкети «Чи є у дитини домашні обов'язки?» І «Як часто дитина приходить до вас на допомогу в домашніх справах?» Дозволили виявити, привчаються чи в сім'ях діти до праці, взаємодопомоги (таблиць 3.5, 3.6).

Таблиця 3.5

Чи є у дитини домашні обов'язки?

Варіанти відповідей	Так		За потребою		Ні	
	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%
N 20	3	15	16	80	1	5

Отримані результати говорять про те, що батьки залучають дітей до праці в разі потреби, цілеспрямованого виховання відповідальності, прагнення допомогти в більшості сімей немає.

Таблиця 3.6

Як часто дитина приходить до вас на допомогу в домашніх справах?

Варіанти відповідей	Часто		Іноді		Рідко	
	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%
N 20	6	30	10	50	4	20

Відповідь на останнє запитання анкети показав, що діти не поспішають на допомогу в домашніх справах. 70% молодших школярів, зі слів їхніх батьків, бачать роботу по дому обов'язком дорослих, які не привчаються до праці, можуть байдуже поставитися до втоми батьків, які не подбають про їх відпочинок, задалегідь вимивши посуд, пропилососити підлогу і ін.

Як критерій, говорить про схильність до девіантної поведінки, був обраний в нашому дослідженні рівень агресивності молодших школярів. Для його оцінки ми взяли методику Г.П. Лаврентьєва та Т.М. Титаренко [25] (Додаток Б).

Батькам молодших школярів (20 опитуваних) і вчителям, які працюють в класах (6 осіб), пропонувалося оцінити поведінку учнів по

кожному з 20 висловлювань. Якщо це характерно для дитини (оцінювалося 20 учнів), ставилося 1 бал. Відповіді підсумовувалися по критерію, окремо батьків і окремо вчителів (Додаток В).

Згідно з отриманими результатами, опитувані молодші школярі в міру агресивні. Найбільш яскравими для дітей, з точки зору батьків, є такі якості, як дратівливість, буркотливість, нестриманість. Слід зазначити, що педагоги більш критично підійшли до оцінки проявів у дітей різних якостей. Вони вказали на дратівливість, нестриманість і конфліктність (готовність сваритися), дратівливість, небажання визнавати свої помилки, настирливість, нетерплячість.

На думку батьків, висока агресивність (15-20 балів) властива тільки 2 молодшим школярам (10%), середній рівень властивий 4 учням (20%), в основному у більшості дітей низький рівень агресії.

Оцінки вчителів виявилися не такими стриманими: 5 осіб (25%), на їхню думку, маю високий рівень агресії, 8 - середній (40%), тільки 7 (35%) - низький. Слід сказати, що в школі діти, можливо, менш стримані, виплескуючи агресію на вчителів і однокласників.

Все сказане говорить про те, що агресивна поведінка - це крок до девіантної поведінки, якщо не надавати на дитину виховний вплив. Але головне, щоб більша частина дітей, які не перейняла манеру агресивної поведінки, важливо проводити комплекс профілактичних заходів, які формують негативне ставлення до подібних проявів, моральну оцінку таким діям, знання наслідків такої поведінки.

Крім перерахованих вище методів, була проведена з дітьми бесіда, в якій оцінювалися відповіді на наступне питання:

Як ви поставитеся до того, що

- тобі запропонують викурити сигарету;
- ваш однокласник спробує спиртні напої;
- на ваших очах штовхнуть собаку;
- від образи почнуть ламати в кабінеті меблі;

- запропонують взяти участь в акції допомоги старій людині.

Варіанти відповідей: а) вкрай позитивно; б) позитивно; в) нормально; г) байдуже; д) негативно; ж) вкрай негативно.

Результати виявилися дуже цікавими: діти висловили негативне ставлення до пропозиції долучитися до шкідливих звичок: «негативно» - 50%, «вкрай негативно» - 40%,

«Байдуже» - 10%.

У більшості дітей розвинене почуття жалю. Вони негативно і вкрай негативно поставляться до форм насильства (95%). При цьому одна дитина вибрав відповідь «байдуже», що насторожує і орієнтує на роботу з таким школярем.

Готовність допомогти іншому (який потребує матеріальної допомоги) властива не всім дітям: відповідь «позитивно» дали тільки 40% учнів, в основному (50%) відповіли «нормально». 2 дитини (10%) відповіли, що не бачать в цьому змила, адже у кожної людини є родичі, які зобов'язані йому допомагати.

Ставлення до проявів агресії не так принципово. У відповіді на це питання учні вибрали відповіді «нормально» (10%),

«Байдуже» (10%). Але все ж більшість до проявів агресії відносяться «негативно» (45%) і «вкрай негативно» (35%). Багато дітей, які відповіли «негативно», «нормально», намагалися виправдати таку поведінку обставинами, приводом.

Підводячи підсумки дослідження, ми зробили наступні висновки:

1. Девіантна поведінка не яскраво виражена проблема для початкової школи (дітей молодшого шкільного віку), хоча зачатки такої поведінки в цьому віці формуються, про що говорить наявність таких якостей, нестриманість, грубість, агресивність, брехливість і ін.

2. Для вивчення стану проблеми девіантної поведінки молодших школярів використовують критерії: а) деформація мотиваційно-ціннісної сфери учнів; б) проблеми саморегуляції; в) емоційні проблеми.

3. Більшість дітей має навчальну мотивацію, при цьому близько 25% дітей знаходяться в зоні ризику, висловлюючи негативне ставлення до навчання.

4. Ціннісні орієнтації молодших школярів, вивчені методами експертного оцінювання, анкетування, бесіди, виявилися не дуже високими: 17% дітей не готові визнавати свої помилки, готові заради збереження своєї честі піти на безчесні вчинки (на брехню, обман), 35% не готові вступити відкрите протистояння, заступитися за скривдженого; не готові допомогти літній людині; 20% не засуджують нестримуваний агресію.

5. Опитування батьків і педагогів показав, що у молодших школярів проявляється грубість, дратівливість, схильність до агресії і нездатність її стримувати, що говорить про наявність тенденції до відхиляється і необхідності проведення профілактичних заходів, що сприяють корекції агресії, попередження проступків в навчальній діяльності та взаємовідносинах з однолітками, батьками та вчителями.

Обґрунтування й експериментальна перевірка педагогічних умов, здатних забезпечити ефективну профілактику девіантної поведінки дітей використовуючи засоби організації дозвілля, мають будуватися не тільки на основі теоретичного аналізу наукових праць з цієї проблеми, а й з урахуванням результатів діагностики стану девіантності учнів на початку дослідження.

Для цього нами був проведений педагогічний експеримент. Метою експерименту було з'ясування рівня девіантності дітей молодшого шкільного віку, як системи вчинків чи окремих учинків, що суперечать прийнятим у суспільстві нормам і виявляються у вигляді незбалансованих психічних процесів, неадекватності, педагогічної занедбаності та ухиленні від морального та етичного контролю особистості над власною поведінкою у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи а також визначення впливу педагогічної діяльності з організації дозвіллевої діяльності у школярів молодших класів.

Отримані в результаті аналізу наукової літератури дані про девіантну поведінку молодших школярів, а також результати проведеного дослідження показали, що роботу по його профілактиці слід починати саме в початковій школі, коли формуються мотиваційно-ціннісна, волява і ін. Сфери особистості, коли дитина залежимо від значимого дорослого, здатного сформувати в ньому соціально схвалювані поведінку.

3.2 Програма комплексної програми профілактики девіантної поведінки молодших школярів у шкільному середовищі.

Актуальність програми. Сучасне суспільство провокує зростання агресії, тривожності людей, з одного боку. У той же час нерідко спостерігається байдужість до біди іншого, байдужість, легкість в скоєнні проступків, які тягнуть нещастя, приносять біль. Це відображається не тільки на дорослому населенні нашої країни, а й формують нове покоління, яке звикає до жорстокості в інтернет- іграх, байдужості на вулиці, вбивств в фільмах. Дуже небезпечно, якщо майбутнє нашої країни виросте з атрофованим почуттям справедливості, сформованої вседозволеністю, спокійним ставленням до жорстокості, порушення закону. У зв'язку з цим проблема профілактики проявів відхиляється від соціальних норм поведінки актуальна і важлива на початкових етапах становлення особистості, в молодшому шкільному віці, оскільки в цей період ще не пізно все змінити, заклавши в підростаюче покоління зерна чесності, ціннісного ставлення до світу і оточуючих людей, здорового способу життя в цілому. Дана перспектива обумовлює розробку програм, спрямованих на профілактику девіантної поведінки в молодшому шкільному віці.

Мета програми - комплексна профілактика девіантної поведінки молодших школярів.

Завдання програми:

1) формування орієнтації молодших школярів на здоровий спосіб життя і вирішення життєвих проблем без використання девіантних форм поведінки;

2) орієнтація на саморозвиток особистості молодшого школяра;

3) формування правової культури молодших школярів;

4) корекція агресивності;

5) підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків в питаннях поведінки, що відхиляється у дітей. Реалізація програми будується на ряді принципів:

- принцип системності, який передбачає реалізацію програми в єдності її напрямків;

- принцип технологічності - врахування особливостей профілактики як соціально-педагогічної технології, яка має свої кроки в реалізації;

- принцип обліку вікових особливостей передбачає, що профілактика девіантної поведінки в молодшому шкільному віці спрямована в основному на попередження шкільної дезадаптації, агресивної поведінки, мотиваційно-ціннісних деформацій; включає форми роботи як з дітьми, так і батьками, які багато в чому формують особистісні установки молодших школярів.

Учасники програми:

- організатор - соціальний педагог,

- учасники - учні 4-х класів;

- фахівці: класні керівники, педагоги додаткової освіти, медичний працівник, психолог, юрист.

Терміни реалізації програми: програма реалізується протягом навчального року, представляється як окрема програма в діяльності соціального педагога.

Вище названі завдання визначили зміст програми, яке включає три напрямки профілактики девіантної поведінки молодших школярів:

- соціально-педагогічна профілактика: складання соціального паспорта класу, робота з дітьми з перших ознак появи ненормативного поведінки,

робота з педагогами (класними керівниками), робота з батьками, керівництво Радою профілактики;

- психолого-педагогічна профілактична робота з дітьми: з корекції агресивної поведінки, формування правової культури, орієнтації на здоровий спосіб життя; орієнтації на саморозвиток особистості;

- соціально-педагогічна робота з батьками підвищення психолого-педагогічної освіченості в питаннях попередження проблем девіантної поведінки дітей.

Програма реалізує завдання первинної профілактики, спрямованої на всіх учнів початкової школи, щоб попередити появу відхилень у поведінці, перехід окремих випадків девіантної поведінки в стійкі форми, в протиправну поведінку.

І напрямом. Безпосередньо соціально-педагогічна діяльність з профілактики девіантної поведінки молодших школярів передбачає традиційні форми роботи :

1. Складання соціального паспорту початкової школи на основі паспортів класів, в яких вказується кількість дітей з девіантною поведінкою, які перебувають на обліку в ПДН. Даний паспорт допомагає побачити кількість дітей з поведінкою, що відхиляється.

2. На основі попереднього документа соціальним педагогом складається список учнів з початкової школи.

3. Складаються характеристики на дітей «групи ризику» (індивідуальні карти).

4. План роботи з важкими учнями, що включає: контроль відвідуваності, поточну успішність, участь в гуртках, секціях, проведення профілактичних бесід, направлення на консультацію до психолога, проведення діагностики, розбір конфліктних ситуацій.

5. Робота з батьками важких дітей: консультації, запрошення на Раду профілактики, розробка рекомендацій по вихованню дітей.

6. Ведення списку неблагополучних сімей.

7. Ведення списку дітей з девіантною поведінкою.
8. Схема роботи з порушниками дисципліни, прогульниками.
9. Схема проведення опитування важкої дитини.

Даний напрямок профілактичної діяльності дозволяє охоплювати весь контингент молодших школярів, оцінювати їх з точки зору змін в поведінці, взаєминах з однолітками, вчителями, батьками, мати в полі зору тих дітей, які починають проявляти ознаки непослуху, пустощів, впертості, починають прогулювати уроки, відставати в навчанні, перестають робити домашні завдання, агресивно поводяться, б'ються, конфліктують. Контроль за такими дітьми, робота з ними сприяє попередженню переходу невеликих пустощів в проступки, хуліганство та злочини. Взяті на педучет молодші школярі, як і всі інші, потрапляють під первинну профілактику девіантної поведінки, яка здійснюється переважно в рамках другого і третього напрямків нашої програми.

II напрямок. Робота соціального педагога з дітьми (Додаток Г):

Робота з учнями початкової школи включала чотири піднапрями.

Перш за все це робота з попередження і зняття агресії, що виражається в грубості, легкому вступ в сварки, бійки і загрожує стати стилем поведінки дитини, основою для девіантної поведінки.

Другий напрямок роботи з дітьми пов'язано з формуванням їх морального самосвідомості, становленням стійких установок і переконань про те, як чинити добре і як погано, що таке соціальна норма і за що суспільство тебе засудить.

Формування правової культури - важлива складова сучасної підготовки школяра, особливо в рамках програми профілактики девіантної поведінки: знання норм права, своїх прав, обов'язків, відповідальності, знання про наслідки протиправних дій, розуміння, що дрібна витівка, необдуманий вчинок може легко перетворитися на проступок, стійке девіантна поведінка - все це дозволить захистити учнів від небезпеки захопитися девіантною формами поведінки.

Останнє змістовне напрямок роботи з молодшими школярами - це кульмінація всієї роботи - формування здорової соціальної свідомості, що спирається на норми суспільства і права, основ екологічного, усвідомленого поведінки.

Для реалізації другого напрямку програми були обрані найчастіше активні форми роботи з молодшими школярами.

Бесіда на моральні теми дозволить активізувати знання і уявлення школярів про те, як себе вести треба і за що люди тебе засудять, визначитися з моральними нормами.

Перевірити знання дітей про наслідки девіантної поведінки, небезпеки безвідповідальних дій, про правові норми дозволять лекції, класні години, вікторини. Ці словесні форми виховання поглиблюють не тільки поглиблюють знання школярів, але і дозволяють їм висловитися, послухати думку однокласників, задуматися над своїм і чужим поведінкою.

До більшої активності молодших школярів повинні стимулювати диспут, гра. Диспут - це така форма роботи, при якій кожна дитина повинна висловитися з обговорюваного питання, прислухатися до думки співрозмовника, постаратися довести правильність своїх слів. Обговорюючи питання відхилень у поведінці, наприклад, шкоду куріння, наркотиків, важливість такої якості, як відповідальність, учні формують моральні установки і переконання на користь соціально схвалюється поведінки.

Гра як метод виховання корисна своєю наслідувальною сутністю, в грі діти відтворюють світ дорослих, програють ситуації, в яких можуть в майбутньому виявитися. У зв'язку з цим гра «Живий ланцюг» дозволить поставити себе на місце людини, яка вчинила проступок, відчувати провину, пережити ганьбу, докори сумління, побачити, який біль принесли його дії іншим людям, оцінити тяжкість наслідків.

Таку ж роль - практичного застосування знань - грає метод вирішення проблемних завдань. Незважаючи на те що це словесний спосіб виховання, діти охоче беруть участь в обговоренні запропонованих ситуацій,

сперечаються, шукають кілька рішень, наводять приклади, в яких героями є їхні знайомі. Така форма роботи дозволяє попередити складності в поведінці дітей, які виявляться в подібних ситуаціях, сформувати готовність до життєвих складнощів.

Найбільшим виховним потенціалом володіють в програмі такі форми, як соціальні акції та проекти. Акції дозволять залучити дітей до реальної діяльності, в якій сформується і проявляться їх моральні якості, поведінку буде направлено на допомогу і підтримку, користь суспільству, не на шкоду.

Такі проекти, як «ЗСЖ - це мій стиль!» Дозволять відобразити не тільки уявлення учнів про здоровий спосіб життя, а й запропонувати способи його реалізації. До проектування приєднуються батьки, брати і сестри, бабусі і дідусі. У цьому процесі важливим є створення громадської думки про пріоритетність здорового способу життя, що дуже значимо для молодших школярів, які щиро вірять в створювані ідеали.

III. Робота з батьками (Додаток Д) :

У роботі з батьками важливим етапом є діагностика дитячо-батьківських відносин. Дуже важливо знати соціальному педагогу стиль виховання в сім'ї, наявність-відсутність проблем у відносинах дітей і батьків. Така інформація дає підстави для планування профілактичної роботи, враховуючи сімейну мікросередовище як фактор виникнення девіантної поведінки.

Логічним завершенням соціально-педагогічної діагностики дитячо-батьківських відносин є сімейне консультування. Воно дозволить в індивідуальному порядку пояснити батькам помилки їх сімейного виховання, запропонувати способи психолого-педагогічної допомоги, конкретні шляхи вирішення проблем в спілкуванні з дитиною, попередити ексцеси в стосунках.

Інформування про девіантну поведінку, його проявах в молодшому шкільному віці можна провести в формі лекцій, бесід. У дискусії батьки можуть висловити свої точки зору на виховання дітей і вплив різних методів

і форм виховання на поведінку дитини. Обговорити, звідки беруться брехливість, страх, настирливість, протест, агресивність та ін. В суперечці народжується істина. Можливо, батьки погодяться не з усіма струмами зору, але почують, що існують і інші, відмінні від їх думки, погляди на виховання дитини.

Спробувати себе в ролі авторитарного, ліберального, демократичного батька дозволить рольова гра, в якій батьки побувають не тільки в своїй ролі, а й на місці дитини. Спробують побачити очима дитини свою поведінку, слова, манеру спілкування. Це дуже корисна форма роботи з батьками в плані формування гнучкості в ролі батька, емпатії, здатності поставити себе на місце іншої людини. Це може гуманізувати відносини дітей і батьків, скоротити число дітей, поведінку яких межує з девіантною.

Створити особливий мікроклімат в сім'ї, сплоїт за спільною справою може така форма профілактики як соціальне проектування. Спільна робота над проектом, наприклад, «Наша сім'я» створить умови дізнатися дитини ближче, приділити йому час, увагу, виконати спільні дії, спільно порадіти або посумувати.

Психологічний практикум дозволить підготувати батьків до конструктивної взаємодії з дітьми, навчити через вправи («Виставка», «Давайте говорити компліменти» і ін.), Способам управління гнівом, розуміння його природи, наслідків у взаємодії з людьми. Очікувані результати реалізації програми:

- 1) орієнтація молодших школярів на здоровий спосіб життя і вирішення життєвих проблем без використання девіантних форм поведінки;
- 2) орієнтація молодшого школяра на саморозвиток особистості;
- 3) демонстрація правової культури;
- 4) низький рівень агресивності;
- 5) підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків в питаннях поведінки, що відхиляється у дітей.

Підводячи підсумки сказаного в параграфі, відзначимо:

1. Профілактики девіантної поведінки молодших школярів сприяє реалізація спеціально розробленої і реалізованої соціальним педагогом програми, яка спрямована на комплексне попередження відхилень у поведінці і побудована на принципах системності, технологічності і обліку вікових особливостей учнів.

2. Досягнення мети програми можливо при вирішенні конкретних її завдань, реалізація яких змістовно висловилося в трьох напрямках програми:

1) соціально-педагогічна профілактика з контингентом, схильним до девіантної поведінки,

2) психолого-педагогічна робота з усіма дітьми молодшого шкільного віку освітнього закладу щодо попередження відхилень у поведінці; 3) робота з батьками щодо підвищення психолого-педагогічної освіченості в питаннях попередження проблем девіантної поведінки дітей.

3. Особливість програми полягає в її комплексності, тобто педагогічному превентивному впливі не тільки на учнів молодших класів, а й батьків; використанні найбільш оптимальних форм роботи, які на підвищення рівня поінформованості учасників програми, активної участі їх в обговоренні проблеми, відповідають за агітацію за здоровий спосіб життя, залучають до соціально схвалюваної і значимої діяльності.

4. Програма дозволить досягти наступних результатів: орієнтованість молодших школярів на здоровий спосіб життя і вирішення життєвих проблем без використання девіантних форм поведінки; спрямованість на саморозвиток особистості; демонстрація правової культури; низький рівень агресії; підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків в питаннях поводження, що відхиляється у дітей.

Висновки до розділу 3

1. Дослідження проблеми девіантної поведінки молодших школярів як правило здійснюється опитувальними методами (бесіда, анкетування), за

допомогою проєктивних методик (незавершене пропозицію, рисункові тести), психологічних методик вивчення агресивності, тривожності та ін.

2. Емпіричне дослідження проблеми підтвердило результати проведеного теоретичного аналізу наукової літератури: в молодшому шкільному віці девіантна поведінка тільки починає формуватися, хоча можуть спостерігатися вже і паростки делінквентів форм у деяких школярів.

3. У початковій школі для вивчення стану проблеми девіантної поведінки молодших школярів можна використовувати наступні критерії: а) деформація мотиваційно-ціннісної сфери учнів; б) проблеми саморегуляції; в) емоційні проблеми.

4. Більшість дітей має навчальну мотивацію, при цьому близько 25% дітей знаходяться в зоні ризику, висловлюючи негативне ставлення до навчання. Ціннісні орієнтації молодших школярів, вивчені методами експертного оцінювання, анкетування, бесіди, виявилися не дуже високими: 17% дітей не готові визнавати свої помилки, готові заради збереження своєї честі піти на безчесні вчинки (на брехню, обман), 35% не готові вступити відкрите протистояння, заступитися за скривдженого; не готові допомогти літній людині; 20% не засуджують нестримуваний агресію.

5. Опитування батьків і педагогів показав, що у молодших школярів спостерігається грубість, дратівливість, схильність до агресії і нездатність її стримувати, що говорить про наявність тенденції до відхиляється і необхідності проведення профілактичних заходів, що сприяють корекції агресії, попередження проступків в навчальній діяльності та взаємовідносинах з однолітками, батьками та вчителями.

6. Вирішенню проблеми профілактики девіантної поведінки молодших школярів сприяє реалізація спеціально розробленої і реалізованої соціальним педагогом програми, яка спрямована на комплексне попередження відхилень у поведінці і побудована на принципах системності, технологічності і обліку вікових особливостей учнів.

7. Досягнення мети програми можливо при вирішенні ряду задач, що реалізуються в трьох напрямках: а) соціально-педагогічна профілактика з контингентом, схильним до девіантної поведінки, б) психолого-педагогічна робота з попередження відхилень у поведінці з усіма дітьми молодшого шкільного віку освітнього закладу; в) робота з батьками щодо підвищення психолого-педагогічної освіченості в питаннях попередження проблем девіантної поведінки дітей.

8. Особливість програми полягає в її комплексності, тобто педагогічному превентивному впливі не тільки на учнів молодших класів, а й батьків; використанні найбільш оптимальних форм роботи, які на підвищення рівня поінформованості учасників програми, залучення до активної участі їх в обговоренні проблеми, до соціально схвалюваної і значимої діяльності, орієнтації на здоровий спосіб життя.

9. Реалізація програми дозволить досягти наступних результатів: орієнтованість молодших школярів на здоровий спосіб життя і вирішення життєвих проблем без використання девіантних форм поведінки; спрямованість на саморозвиток особистості; демонстрація правової культури; низький рівень агресії; високий рівень психолого-педагогічної компетентності батьків в питаннях поводження, що відхиляється у дітей.

ВИСНОВКИ

У процесі виконання поставлених у роботі завдань були зроблені наступні висновки:

Девіантну поведінку можна охарактеризувати так: по суті - це дії (вчинки) людини, які відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам; за якістю - має руйнівний характер для особистості (порушення процесу соціалізації, дезадаптація) і суспільства (порушення соціальних норм); за проявом - проявляється в поведінковому характері протидії встановленим моральним і правовим суспільним нормам; може виступати засобом досягнення значимої мети, способом психологічної розрядки або задоволення блокованої потреби, способом перемикання діяльності, як самоціль в самореалізації і самоствердженні.

Було виявлено, що на формування девіантної поведінки впливають як внутрішні (біологічні), так і зовнішні (соціальні) чинники. Види негативної поведінки розрізняються не тільки ступенем тяжкості, а й мірою залучення до протиправних дій.

Форми девіантної поведінки відрізняються спрямованістю на себе або на інших і виражається в порушенні відповідних вікових норм і правил поведінки, характерних для мікросоціальних відносин (педагогічна занедбаність, бродяжництво, алкоголізм, наркотична залежність, проституція, суїцид), в повторюваних асоціальних вчинках, (образи , підпали, садистські дії, дрібні крадіжки, вимагання, викрадення, майнові посягання; поширення і продаж наркотиків; протиправні вчинки і ін.).

Девіантна поведінка в молодшому шкільному віці неспецифічна, але особистісні особливості дитини або соціальні чинники можуть спровокувати її появу і висловитися в асоціальному, антисоціальному або деструктивному характері поведінки, навіть у правопорушеннях.

Соціальна профілактика девіантної поведінки - добре розроблена проблема, вирішення якої здійснюється на різних рівнях: індивідуальному і

інституціональному (сім'я, освітні установи, держава) і в різних видах - первинна, вторинна і третинна, що відрізняються об'єктами впливу (від несхильних відхиляється до правопорушників).

В даний час існує безліч способів профілактичної діяльності, але переважне значення відіграють системні дії, які виражаються в програмах профілактики девіантної поведінки. Ці програми спрямовані на дітей і розвиток їх навичок, що дозволяють розвиватися, протистояти особистісним і соціальним факторам, що впливає на формування девіантної поведінки.

На учнів початкової школи можуть бути спрямовані наступні програми: програми когнітивного, афективного навчання і їх модифікації, програми інтерперсонального, поведінкового навчання або поведінкової модифікації; програми формування соціальних альтернатив.

Ключовими формами роботи з молодшими школярами є: організація соціального середовища, інформування, активне соціальне навчання соціально-важливих навичок, організація діяльності, альтернативної девіантної поведінки, організація здорового способу життя, активізація особистісних ресурсів, мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки.

Дослідження проблеми девіантної поведінки молодших школярів як правило здійснюється опитувальними методами (бесіда, анкетування), за допомогою проєктивних методик (незавершене пропозицію, рисункові тести), психологічних методик вивчення агресивності, тривожності та ін.

Проведене емпіричне дослідження проблеми підтвердило результати проведеного теоретичного аналізу наукової літератури: в молодшому шкільному віці девіантна поведінка тільки починає формуватися, хоча можуть спостерігатися вже і паростки делінквентів форм у деяких школярів.

У початковій школі для вивчення стану проблеми девіантної поведінки молодших школярів можна використовувати наступні критерії: а) деформація мотиваційно-ціннісної сфери учнів; б) проблеми саморегуляції; в) емоційні проблеми.

Виявлено, що вирішенню проблеми профілактики девіантної поведінки молодших школярів сприяє реалізація спеціально розробленої і реалізованої соціальним педагогом програми, яка спрямована на комплексне попередження відхилень у поведінці і побудована на принципах системності, технологічності і обліку вікових особливостей учнів.

Досягнення мети програми можливо при вирішенні ряду задач, що реалізуються в трьох напрямках: а) соціально-педагогічна профілактика з контингентом, схильним до девіантної поведінки, б) психолого-педагогічна робота з попередження відхилень у поведінці з усіма дітьми молодшого шкільного віку освітнього закладу; в) робота з батьками щодо підвищення психолого-педагогічної освіченості в питаннях попередження проблем девіантної поведінки дітей.

Реалізація програми дозволить досягти наступних результатів: орієнтованість молодших школярів на здоровий спосіб життя і вирішення життєвих проблем без використання девіантних форм поведінки; спрямованість на саморозвиток особистості; демонстрація правової культури; низький рівень агресії; високий рівень психолого-педагогічної компетентності батьків в питаннях поводження, що відхиляється у дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика. - М., 1980. - С. 257.
2. Азаров Ю.П. Искусство воспитывать (Из опыта воспитания трудных ребят). - М.: Знание, 1971. - 96 с.
3. Актуальні аспекти соціальної роботи з девіантною молоддю: Методичний посібник. - Донецьк, 1996. - 112 с.
4. Алмазов Б.Н. Психологическая средовая дезадаптация несовершеннолетних. - Свердловск: УрГУ, 1986. - 150 с.
5. Ануфриева С.Н. Как преодолеть трудности в обучении психодиагностические таблицы -М.:1999. 224с.
6. Аувяэрт Л.И. Роль семьи и сверстников в правовой социализации несовершеннолетних: Автореф. дис...канд. педаг. наук. - М., 1981. - 26 с.
7. Афанасьев В.Г. Социальная информация и управление обществом. - М.: Политиздат, 1975. - 406 с.
8. Баєв Б.Ф. Трудні діти (про виховання дітей) - К.: Знання, 1965. - 61 с.
9. Базарный В.Ф. Нервно-психическое утомление учащихся в традиционной школьной среде. - Сергиев-Посад, 1995. - Части I-VI. Баранов В.В. Актуальные проблемы социальной реабилитации детей с девиантным поведением // Наша школа. - 1999. - № 4. - С. 108-111.
10. Бех І.Д. Від волі до особистості. - К.: Україна-Віта, 1995. - 202 с
Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. - К.: ІЗМН, 1998. - 204 с.
11. Блонский П.П. Трудные школьники. - М., 1959. - 90 с.
12. Бобнева М.И. Социальные нормы как объект психологического исследования. - М.: Наука, 1975. - С. 221.
12. Вайнола Р.Х., Пінчук І.М., Толстоухова С.В. Соціальна робота з підлітками та молоддю: Інформаційно-аналітичний звіт за 2000 рік / За заг. ред. С.В. Толстоухової. - К.: УДЦССМ, 2001. - 146 с.

13. Выготский Л.С. Основные положения плана педагогической исследовательской работы в области трудного детства: Собр. соч : В 5-ти т. - М., 1983. -Т.5. - С. 193
14. Воспитание трудного ребенка: Дети с девиантным поведением: Учебно-методическое пособие / Под ред. М.И. Рожкова. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001 - 240 с.
15. Герbart И.Ф. Избранные педагогические сочинения. - Т.1. - М.: Учпедгиз., 1940. - 292 с.
16. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. - К.: Либідь, 1997. - 376с. Гончарова Т. Дитячі громадські організації України - на захисті прав та інтересів дітей // Початкова школа. - 2000. - № 9. - С.11-16.
17. Глоzman Ж.М., Нейропсихологическая диагностика в дошкольном возрасте.-СПб.:Питер, 2006. - 80с.
18. Девиантность и социальный контроль в России (XIX-XX вв.): тенденции и социологическое осмысление / Под.ред. Я.И. Гилинского. - Спб.: Алетейя, 2000. - 384 с.
19. Державна національна програма Освіта (Україна ХХІ століття). - Київ: Райдуга, 1994. - 64 с.
20. Дзюбко Л.В. Психологічні особливості ранньої шкільної дезадаптації і шляхи її подолання: Дис...канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. - К., 2000. - 196 с.
21. Дриль Д.А. Некоторые вопросы воспитания. - Санкт-Петербург, 1892. Елен Р.Данієлс, Кей Стаффорд. Залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх класів.Україна, Львів, Товариство.Надія. 2006 - 567с.
22. Ігнат'єва С.А., Назаренко А.А. Велика книга дошкільнятка. - Харків:Торсинг, 2003.-128с
23. Заваденко Н.Н. Как понять ребенка: дети с гиперактивностью и дефицитом внимания. - М.: Школа-Пресс, 2000. - 112 с.

24. Зайцева З. Школа та важковиховувані підлітки: Книга для вчителя. - К.: Рад. школа, 1991. - 80 с.
25. Зак А.И. Характеристика детской преступности // Дети-преступники: Сборник / Под ред. М.И. Гернета. - М., 1912. Закон і підліток: Матеріали обласної науково-практичної конференції. Донецьк, 27 жовтня 2000 р. / Гол. ред. Ю.Л. Титаренко. - Донецьк: ДІВС, 2001. - 284 с.
26. Закон України Про загальну середню освіту // Інформаційний збірник МО України. - 1999. - №15. - С.6-31.
27. Закон України про молодіжні та дитячі громадські організації. - К.: Парламентське вид-во, 2000. - 23 с.
28. Запобігання відхиленням у поведінці школярів / За ред. Б.С.Кобзаря, Є.І. Петухова. - К.: Вища школа, 1992. - 143 с. Захарчук В.А. Девиантне поведіння учасників молодших класів // Начальна школа. - 1998. - № 2. - С.101.
29. Кащенко В.П. Исключительные дети. - М., 1929. - С.23. Кащенко В.П. Педагогическая коррекция: Исправление недостатков характера у детей и подростков. - М.: Академія, 1999. - 304 с.
30. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие / Сост. В.М. Кларин, А.Н. Джуринский. - М.: Педагогика, 1989. - 416 с.
31. Корчак Я. Избранные педагогические произведения. - М.: Педагогика, 1979. - 474 с.
32. Кисова В.В., Конева И.А. Практикум по специальной психологии. -СПб.2006.-352с.
33. Кряжева Н.Л. Развитие эмоционального мира детей. Популярное пособие для родителей и педагогов.- Ярославль:Академия развития, 1996.- 208 с.
34. Кримінальний кодекс України: Офіційний текст. - К.: Юрінком Інтер, 2001. - 240 с.

35. Крячко Т. Виховний потенціал молодіжних організацій - сучасній школі // Вересень. - 1996. - № 1 - С.52-54.
36. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія Навч. посібник.-Київ:Центр навчальної літератури, 2005.-128с.
37. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии. Учеб. пособие для студентов высш учебн.заведений -М.; Издательский центр «Академия»,2003 - 384с.
38. Максимова Н.Ю. Виховна робота з соціально дезадаптованими школярами: Методичні рекомендації. - К.: ІЗМН, 1997. - 136 с.
39. Максимова Н.Ю., Мілютіна К.Л., Піскун В.М. Основы дитячої патопсихології. - К.: Перун, 1996. - 464 с.
40. Миллер А.И. Противоправное поведение несовершеннолетних: Генезис и ранняя профилактика. - Киев: Наукова думка, 1985. - 152 с. Національна доктрина розвитку освіти // Дошкільне виховання. - 2002. - №7. - С. 4-9.
41. Невский И.А. Правонарушения несовершеннолетних // Тезисы докладов и сообщений Межведомственной научно-практической конференции. - М., 1970.
42. Оржеховська В.М. Діти вулиці потребують захисту // Початкова школа. - 1999. - №2. - С. 58-60. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. К.: ВіАн, 1996. 352 с.
43. Оржеховська В.М. Соціально-педагогічні основи профілактики правопорушень важковиховуваних учнів: Дис... д-ра педаг. наук: 13.00.01. - К., 1995. - 440 с.
44. Палій Н.В. Педагогічна корекція емоційної сфери молодших школярів у процесі художньо-ігрової діяльності: Дис... канд.педаг.наук: 13.00.07. - Тернопіль, 2000. - 222 с.
45. Палюх З. Погляди Я.Ф.Чепіги на моральне виховання дітей // Початкова школа. 1997. №9. - С. 44-47.

46. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X-поч. XX ст.): Нариси / За ред. М.Д. Ярмаченка. К.: Радянська школа, 1991. 381 с.
Регуш Л.А. Проблемы психического развития и их предупреждение -СПБ., 2006 -м 320с.

47. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстухової. К.: УДЦССМ, 2001. 260 с.

48. Стурова М.П., Силенков В.И. Девиантное поведение несовершеннолетних как педагогическая проблема // Педагогика. 1999. №7. С.38-42.

49. Ушинский К.Д. Собрание сочинений в 11 т. Т. 8. М.: Изд-во АПН РСРСР, 1950. 776 с.

50. Факторы педагогической запущенности и психологические вопросы коррекции делинквентного поведения несовершеннолетних: Сб. науч. трудов / Ред. кол.: И.Ф. Мягков. Воронеж: Известия ВГПИ, 1983. 142 с.
. Чепіга Я.Ф. Страх і кара // Проблеми виховання і навчання. К., 1913. -66 с.

51. Целуйко В.М. Психология неблагополучной семьи: книга для педагогов и родителей. М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2006. 271 с. 52.

52. Шабалина В. Аддиктивное поведение в подростковом и юношеском возрасте // Психология подростка. М. 2003.

ДОДАТКИ

Додаток А

Проективна методика «Школа звірів»

Дозволяє виявити шкільні неврози на початковій стадії розвитку, з'ясувати причини і способи корекції. Аналіз зображеного дає можливість зробити деякі припущення про ті труднощі, які виникли у дітей в процесі навчальної діяльності. Може проводитися як в груповий, так і в індивідуальній формі.

Обладнання: папір, кольорові олівці.

Інструкція. Зараз ми з вами зробимо надзвичайну подорож у чарівний ліс. Сядьте зручно, розслабтеся, закрийте очі. Уявіть, що ми опинилися на сонячній лісовій галявині. Послухайте, як шумлять листя над головою, м'яка трава стосується ваших ніг. На галявинці ви бачите «Школу звірів». Подивіться навколо. Які звірі навчаються в цій школі? А який звір у ній вчитель? Чим займаються учні? А якою твариною ви бачите себе? Що ви при цьому відчуваєте? Проживіть ці почуття в собі. Ви можете перебувати ще деякий час в цій «Школі звірів», поки я буду рахувати до 10, а потім відкрийте очі. Ви побували в «Школі звірів». А тепер візьміть олівці і папір і спробуйте намалювати те, що бачили. Подивіться уважно на свій малюнок і знайдіть то тварина, яким могли б бути ви. Поруч з ним поставте «х» або букву «я».

Інтерпретація 1. Положення малюнка на аркуші. Положення малюнка ближче до верхнього краю аркуша трактується як висока самооцінка, як невдоволення своїм становищем у колективі, недостатність визнання з боку оточуючих. Положення малюнка в нижній частині - невпевненість в собі, низька самооцінка. Якщо малюнок розташований на середній лінії, то у дитини все в нормі.

2. Контури фігур. Контури фігур аналізуються за наявністю або відсутністю виступів (типу щитів, панцирів, голок), промальовування і затемнення ліній - все це захист від оточуючих. Агресивна - якщо виконана в

гострих кутах; зі страхом або тривогою - якщо має місце затемнення контурної лінії; з побоюванням, підозрілістю - якщо поставлені щити, заслони.

3. Натиск. При оцінці ліній необхідно звернути увагу на тиск. Стабільність натиску свідчить про стійкість, слабкий натиск - про прояв тривожності, дуже сильний - про напруженості. Про тривожності може свідчити розірваність ліній, наявність обводів, сліди стирання.

4. Наявність деталей, відповідних органів чуття, - очі, вуха, рот. Відсутність очей свідчить про неприйняття інформації, зображення вух (тим більше великих і детально промальованих) говорить про зацікавленість в інформації, особливо що стосується думки оточуючих про себе. Відкритий, заштрихований рот - про легкість виникнення страхів. Зуби - ознака вербальної агресії.

5. Аналіз якості та взаємодії персонажів показує особливості комунікативних відносин. Велика кількість вступників в різні відносини один з одним (грають, зображені в навчальній діяльності і т.д.) і відсутність поділяють ліній між ними говорить про сприятливі взаємини з однокласниками. В іншому випадку можна говорити про труднощі в побудові контактів з іншими учнями.

6. Характер відносин між твариною-вчителем і тваринам, що зображує дитину. Необхідно простежити, чи немає протиставлення між ними? Як розташовані фігури вчителя і учня по відношенню один до одного?

7. Зображення навчальної діяльності. У разі відсутності зображення навчальної діяльності можна припустити, що школа залучає дитину позанавчальних сторонами. Якщо ж немає учнів, вчителі, навчальної або ігрової діяльності, малюнок не зображує школу звірів або людей, то можна зробити припущення, що у дитини не сформувалася позиція учня, він не усвідомлює своїх завдань як школяра.

8. Колірна гамма. Яскраві, життєрадісні тони говорять про благополучний емоційний стан дитини в школі. Похмурі тони можуть свідчити про неблагополуччя і пригніченому стані.

Методики дослідження агресивності

Методика рівня агресивності (Лаврентьева Г.П., Титаренко Т.М.)

Опитувальник включає 20 питань, де кожну позитивну відповідь на кожне із запропонованих тверджень оцінюється в 1 бал.

1. Часом і здається, що в нього вселився злий дух.
2. Він не може промовчати, коли чимось незадоволений.
3. Коли хтось заподіює йому зло, він обов'язково намагається відплатити тим же.
4. Іногда йому без будь-якої причини хочеться вилаятися.
5. Буває, що він із задоволенням ламає іграшки, щось розбиває, патрає.
6. Іногда він так наполягає на чомусь, що оточуючі втрачають терпіння.
7. Він не проти подразнити тварин.
8. Переспорити його важко.
9. Дуже сердиться, коли йому здається, що хтось над ним жартує.
10. Іноді у нього спалахує бажання зробити щось погане, шокуюче оточуючих.
11. У відповідь на звичайні розпорядження прагне зробити все навпаки.
12. Часто не за віком буркотливий.
13. Сприймає себе як самостійного і рішучого.
14. Любить бути першим, командувати, підкоряти собі інших.
15. Невдачі викликають у нього сильне роздратування, бажання знайти винуватих.
16. Легко свариться, вступає в бійку.
17. Намагається спілкуватися з молодшими і фізично слабшими.
18. У нього нерідкі напади похмурої дратівливості.
19. Не поважає однолітків, не поступається, не ділиться.
20. Впевнений, що будь-яке завдання виконає краще за всіх.

Показники:

Висока агресивність - 15-20 балів.

Середня агресивність - 7-14 балів.

Низька агресивність - 1-6 балів.

Карта спостереження за дитиною

Критерій для спостереження	Як часто проявляється	Сила прояву		
		1	2	3
Часто втрачає контроль над собою				
Часто сперечається, лається з дорослими				
Часто відмовляється виконувати правила				
Часто спеціально дратує людей				
Часто звинувачує інших у своїх помилках				
Часто сердиться і відмовляється зробити щонебудь				
Часто заздрисний, мстивий				
Чутливий, дуже швидко реагує на різні дії оточуючих (дітей і дорослих), які нерідко дратують його				

Результати оцінки рівня агресивності молодших школярів

Критерії оцінки	Батьки		Вчителі	
	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%
1. Часом здається, що в нього вселився злий дух	2	10	5	25
2. Він не може промовчати, коли чимось незадоволений	7	35	6	30
3. Коли хтось заподіює йому зло, він обов'язково намагається відплатити тим же	2	10	4	20
4. Іногда йому без всякої причини хочеться вилятися	0	0	3	15
5. Буває, що він із задоволенням ламає речі, щось розбиває, патрає	1	5	1	5
6. Іногда він так наполягає на чомусь, що оточуючі втрачають терпіння	3	15	7	35
7. Він не проти подразнити тварин	0	0	1	5
8. Переспорити його важко	5	25	8	40
9. Дуже сердиться, коли йому здається, що хтось над ним жартує	5	25	3	15
10. Іноді у нього спалахує бажання зробити щось погане, шокуючи оточуючих	2	10	2	10
11. В відповідь на звичайні розпорядження прагне зробити все навпаки	4	20	5	25

12. Часто не за віком буркотливий	8	40	6	30
13. Сприймає себе як самостійного і рішучого	6	30	4	20
14. Любить бути першим, командувати, підкоряти собі інших	3	15	4	20
15. Невдачі викликають у нього сильне роздратування, бажання знайти винних	6	30	8	40
16. Легко свариться, вступає в бійку	4	20	7	35
17. Старається спілкуватися з молодшими і фізично слабшими	2	10	2	10
18. У нього нерідкі напади похмурої дратівливості				
19. Не зважає на однолітків, не поступається, не ділиться	1	5	1	5
20. Впевнений, що будь-яке завдання виконає краще за всіх	4	20	8	40

Додаток Г

Робота з молодшими школярами з профілактики девіантної поведінки

Захід	Мета	Форма роботи	Терміни	Відповідальні
<i>Попередження і корекція агресивної поведінки</i>				
Чи можна образити словом?	Пояснити школярам серйозність вербальної агресії, наскільки важливо думати над тим, що ми говоримо людям	Бесіда	Вересень	Класні керівники
Участь в роботі гуртків, секцій	Залучення школярів до додаткового утворення, допомога у виборі справи до душі	Гурткова робота	Протягом року	Соціальний педагог, класні керівники, педагоги додаткової освіти
Вступ до лав українського руху школярів	Залучення дітей до громадської організації з метою самореалізації, пошуку своїх талантів, нахилів	Участь в загонах рятувальників, у творчій діяльності	Протягом року	Соціальний педагог, класні керівники, вожаті
Як впоратися з агресією	Навчання школярів навичкам стримування агресивного стану, вмінням саморегулювання своєї поведінки	Тренінг	Березень	Психолог
<i>Формування правової культури</i>				
Що таке добре і що таке погано?	Формування основ правосвідомості, підвищення правової обізнаності	Вікторина	Жовтень	Класні керівники, соціальний педагог
Як захистити своє право	Формування правової свідомості	Лекція	Листопад	Юрист
Чи можна бути вільним без відповідальності?	Виховання на основі знання законів	Диспут	Січень	Соціальний педагог

	відповідальної поведінки у школярів			
Мова закону	Підвищення рівня правової культури	Гра	Лютий	Соціальний педагог
Вчинок і проступок	Формування правової грамотності, стимулювання право слухняної поведінки	Виховна година	Квітень	Соціальний педагог, Класний керівник
Живий ланцюг	Формування правової відповідальності. знання наслідків порушення закону	Ділова гра	Травень	Соціальний педагог
<i>Орієнтація на здоровий спосіб життя</i>				
Ми за здоровий спосіб життя!	Формування ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя	Конкурс малюнків	Вересень	Соціальний педагог
Шкідливі звички	Інформування про згубний вплив шкідливих звичок, виявлення знань і уявлень школярів про шкідливі звички людей	Бесіда, вікторина	Листопад	Медичний працівник, класний керівник
У чому небезпека наркоманії?	Формування знань школярів про наркоманію як соціальному явищі, її небезпеки, невідворотності наслідків	Виховна година	Грудень	Медичний працівник, класний керівник
Здоровий спосіб життя - це мій стиль!	Створення умов для самовираження школярами своїх думок і переконань щодо ЗСЖ	Проект	Лютий	Соціальний педагог

Комп'ютерній залежності –НІ!	Пропаганда шкоди комп'ютерної залежності	Соціальна акція	Квітень	Соціальний педагог
<i>Орієнтація на нравствений розвиток самосвідомості</i>				
Які якості в людині засуджують люди і чому?	Формування моральних знань і уявлень як основи соціально прийнятної поведінки	Бесіда	Жовтень	Класний керівник
Чи довга дорога від пустощів до злочину?	Роздуми з школярами про небезпеки дитячих пустощів , про те, як безвідповідальна поведінка може перерости в злочинне	Класний час	Грудень	Класний керівник, соціальний педагог
Твори добро!	Формування в дітях співчуття і дієвого милосердя через надання допомоги людям, тваринам	Соціальна акція	Травень	Соціальний педагог
Скажи мені, хто твій друг, - і я скажу, хто ти	Формування у дітей уявлення про те, що важливу роль в житті відіграє оточення, соціальне середовище	Бесіда	Травень	Класний керівник

Робота з батьками щодо профілактики девіантної поведінки молодших школярів

Захід	Мета	Форма роботи	Терміни	Відповідальні
Соціальна роль батька	Формування адекватної самооцінки в ролі батька, усвідомлення свого місця в житті дитини, свого прикладу в якості зразка поведінки	Лекція з елементами дискусії	Вересень	Соціальний педагог
Стилі сімейного виховання і їх вплив на поведінку дитини	Програвання ситуацій, що демонструють різні стилі виховання, формування знання про те, як впливають особливості кожного стилю на формування поведінки дитини	Рольова гра	Січень	Психолог
Дитина і ПАР	Проінформувати батьків про ПАР, різновидах, шкоду; сформувати готовність до розмови з дитиною до цієї проблеми	Лексія	Грудень	Соціальний педагог
Види девіантної поведінки, його наслідки	Інформування батьків про види девіантної, наслідки його появи у дитини виявлення внутрішньосімейних проблем, проблем в дитячо-батьківських відносинах	Анкетування, бесіда	Листопад	Юрист, соціальний педагог
Анкетування проблем дитячо-батьківських відносинах	Сполучення сім'ї, взалучення до спільної діяльності	Анкетування	Березень	Соціальний педагог

Конкурс "Наша сім'я"	Залучити батьків до роздумів про причини і наслідки поведінкових проявів їхніх дітей	Гра	Березень	Соціальний педагог
Дитяча агресія (тривожність, гнів, брехливість і ін.) Це відхилення від норми?	Формування розуміння батьками, що витоки дитячої агресії в сім'ї	Сімейне консультування	Травень	Психолог
Агресія в сім'ї	Формування моделі неагресивної поведінки	Соціальне проектування	Травень	Соціальний педагог